begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS
Rooms Katholieke Kerk in Nederland: Berry van Oers bvoers@rkk.nl
Postbus 13049, 3507 LA UTRECHT. Tel. (+31)030-2326936
Rooms Katholieke Kerk in België: ROMC Kerkwerk Multicultureel
SamenlevenHuidevettersstraat 165 B1000 Brussel Tel.+3225028101
Protestantse Kerk in Nederland: Jan Post-Hospers
Postbus 8506, 3503 RM Utrecht Tel. (+31) 030-8801880

REDACTIE:
Alper Alasag
Ton Crijnen
Hans Haafkens
Simon Lambregs simon.lambregs@skynet.be
Nico Landman
Berry van Oers (kernredactie)
Piet Reesink (eindredactie) preesink@hetnet.nl
Gé Speelman
Esther Struikmans (kernredactie)

Abonnementen 2014 : (4 nummers)

Binnenland: 19,95 €
Buitenland : 25,25 €
Losse nrs. : 5,70 € plus porti

website
http://begripmoslimschristenen.jouwweb.nl

Abonnementen worden telkens verlengd met het volgend kalenderjaar als opzegging niet heeft plaatsgevonden. Opzegging dient in het voorgaande jaar vóór 1 november schriftelijk te zijn geschied.

Lay-out : P. Reesink
Advertentietarieven op aanvraag.

ADMINISTRATIE, abonnementen, nabestellingen:
Secretariaat RK Kerkgenootschap in Nederland
Financiële administratie
Postbus 90.189
4800 RN Breda
Tel. 076- 522.34.44
Email: secretariaat@bisdombreda.nl

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig

Dit nummer gaat over protestantse en katholieke bronnen voor de dialoog. Zijn er vindplaatsen in de eigen godsdienst om de dialoog met andersgelovigen aan te gaan? Het gaat niet alleen om bronnen in schrift en traditie. Ook praktijk en ervaring kunnen leiden tot nieuwe bewustwording van tot nu toe onontgonnen geestelijke rijkdom. 'Liefde in overvloed' is een Anglicaans document gericht aan alle anglicanen in de wereld.

'Nostra Aetate' werd vijftig jaar geleden opgesteld tijdens het Tweede Vaticaans concilie. Dit katholiek document definieert een totaal nieuwe houding van de katholieke kerk t.o.v. andersgelovigen.

Massignon, teruggrijpend op Franciscus' ideaal en zijn ontmoeting met de sultan, heeft een eigen mystieke weg ontwikkeld: plaatsvervangende opoffering(substitutie)

In de nabeschouwing vergelijken we de drie bronnen met elkaar in een kort commentaar.

Het Leerhuis laat zien dat in Niger geweld christenen en moslims niet uit elkaar drijft.

Leerhuis, P. Reesink	bl. 146
Liefde in Overvloed, netwerk van anglicaanse gemeenschappen	bl. 150
Nostra Aetate, P. Reesink	bl. 166
Massignon, mystieke substitutie, moslims, J van Deursen	bl. 172
Nabeschouwing, P. Reesink	bl. 187
Boeken	bl. 190

Leerhuis

Geweld en dialoog in Niger

P. Reesink

Niger, een van de minst ontwikkelde landen van Afrika en een van de armste landen in de wereld, wordt omringd door Algerije in het noorden, Tsjaad in het oosten, Nigeria en Benin in het zuiden, Burkina Fasso en Mali in het westen. Van deze landen worden Zuid-Algerije, Nigeria en Mali momenteel bestookt door islamitische terroristengroepen van verschillend snit.

Tot 1960 behoorde Niger tot Frans West-Afrika. Meerdere malen werd de jonge republiek verstoord door een militair bewind. Ofschoon de Touaregs, de blauwe mannen van de woestijn, nu nauwelijks 20% van de bevolking uitmaken, hadden ze in de vijftiende eeuw een groot rijk rond Agadez in het noorden. De Songhai, nu 21%, met hun rijk langs de oevers van de rivier de Niger, veroverden het

Touaregrijk maar werden in de zestiende eeuw weer verdreven door de Marokkanen. Hierna heersten de Hausa, nu 55% van de bevolking, en de Fulani, nu 8,5%.

Er simpel zijn

Sinds de onafhankelijkheid hebben deze verschillende etnische groepen, met ieder hun eigen taal en cultuur, in goede verstandhouding met elkaar kunnen leven. Ofschoon de overgrote meerderheid van het land - 80% - moslim is, kunnen de christenen in het zuiden, vooral in Niamey en Zinder, het goed vinden met hun moslim buren. Dit is voor een groot deel te danken aan de geestelijke nakomelingen van Charles de Foucauld, 'de universele broeder'. Zij brengen vanuit verschillende congregaties - kleine broeders, kleine zusters van Jezus, kleine zusters van Madeleine en anderen - Foucaulds spiritualiteit van eenvoudig aanwezig zijn onder de moslims in praktijk. Maar ook andere religieuzen - zoals de witte paters, de zusters van moeder Theresa - werken in deze geest.

Het was schrikken

Het was dan ook even schrikken toen half januari in Zinder, 600 km ten oosten van Niamey en niet ver van de Nigeriaanse grens, westerse instituten werden getroffen door sympathisanten van *Boko Haram*. De hortende en schokkende verhaalstijl in de brief die ons bereikte van een Nederlandse Kleine Zuster, met veel vraagtekens en hoofdletters, verraadt hevige emotie.

'Vijf doden, vier in de kerk en één in een bar, Frans cultureel centrum aangevallen, helemaal in de fik en ook de bank BRS enz. De kerk in de fik, waar de witte paters wonen en daarnaast de zusters Assumptionisten, hun huis, auto's en school alles in brand. Ze hebben niets meer, enkel hun leven en dat is genoeg om dankbaar te blijven. Ze zijn op tijd kunnen vluchten en schuilen in een militair kamp; alles kwijt, maar ze leven. Een witte pater, Ghislaine, ligt in het ziekenhuis gekwetst, maar niet gevaarlijk. De dag nadien, gisteren 17 januari in Niamey, hetzelfde scenario maar op grotere schaal … Ze hebben alle kerken de één na de andere verwoest; alles eruit gehaald wat ze konden gebruiken en daarna met blikken benzine hebben ze die in de kerk geslingerd en alles in brand gezet. Ze maken een amalgaam (ze gooien alles op één hoop) want zeggen ze 'Fransen zijn christenen', dus heeft te maken met de Franse kolonie die we hier zijn,??? met Charlie??? Ook de protestante kerken, assemblée de Dieu en

Evangelische kerken zijn verbrand alles bij mekaar 40 kerken ... niet te geloven!!! En dan véél bars, restaurant, benzinestations die ze eerst hebben leeggehaald.

Het hart geraakt

'Ze hebben ook weeshuizen aangevallen, gelukkig hebben ze de kinderen veilig kunnen onderbrengen bij de politie maar hebben de voorraadschuren leeggehaald. Bij de zusters van Moeder Théresa, die een ziekenhuis hebben, wilden ze die in de fik zetten maar de moedige zusters zeiden: 'Mogen we eerst al de zieken eruit halen voor jullie alles in de fik zetten?' Deze woorden hebben het hart geraakt en daardoor hebben ze het ziekenhuis niet aangeraakt ... maar wel hun kerk totaal verbrand.' Bisschop Mgr. Laurent liet de zusters vertrekken uit de volkswijk waar ze woonden. Libanese vrienden nodigden hen uit bij hen te komen schuilen.

'Iedereen scharrelde in een minimum van tijd alles bij mekaar. Onze Ruwandese kleine zuster Théophila die gewend was te vluchten in de helse periode van de genocide in 1994 in Rwanda, deed al haar kleren aan die ze kon vinden, ze had vijf rokken, vijf t-shirts die ze de één na de andere om haar heen had geslagen We hebben staan lachen als gekken toen we zagen dat ze als een REUS uit haar kamer kwam; ze kon bijna niet meer lopen, zo dik was ze aangekleed.'

Wij schamen ons

'Onze goeie vriend Sheikh BARHAM van de gematigde islam (tidjanya, een mystieke broederschap) schreef een sms'je naar allen*: 'Beste christen en moslim broeders, wij zijn bedroefd en terneergeslagen door het onrecht gedaan aan onze vreedzame christelijke zusters en broeders. Het is een zwarte dag, wij schamen ons. Morgen laten we een bericht uitgaan. Intussen, laten we tot God bidden.'*

Onze tranen hun tranen

Na enkele dagen te zijn opgevangen door een Libanese familie zijn de zusters teruggekeerd naar hun fraterniteit. *'Gisteren zijn we terug aangekomen , voorzichtig op onze tippen ... Onze buren hebben ons fantastisch goed onthaald met tederheid en tranen, die hebben ons zó geraakt dat onze tranen hun tranen werden en omgekeerd. 'Barka, zegening, dank, vergeving, zeiden ze. Onze buurman, Yacouba, had de beslissing genomen om te komen slapen op ons terrasje van de fraterniteit toen we zijn gaan vluchten naar die Libanese familie*

... niet te geloven. De mannen van de wijk hadden samen beslist, dat 'het huisje van onze zusters dat moet bewaakt blijven terwijl ze hier niet zijn.' ... Dat heeft ons diep geraakt
Dit zijn de Vruchten van 'vriendschap'als je tussen de mensen mag leven.'

Uit stilte en gebed

'Deze afgelopen namiddag zoeken we de stilte op in onze fraterniteit dichtbij Jezus. Ieder heeft persoonlijk tijd gehad om na te denken. Het was zo'n rustige ontmoeting ook al klonk het intens. Ieder heeft diep kunnen delen over zijn diepe redenen te blijven of niet te blijven. Prachtig moment van duidelijkheid. Ieder heeft persoonlijk beslist wat met Zijn genade voor ieder nu het beste is. Ieder van ons heeft gestemd om te blijven op dit ogenblik. Het is vanuit het gebed diep in ons dat dit antwoord is gekomen. Ons leven is gegeven... we blijven bij ons volk en samen sterk met onze Levende kerkgemeenschap.'

De president van Niger, Mahamadou Issoufou zei op 21 januari in een toespraak tot heel het volk: "'Kunnen we accepteren dat deze kerken in naam van onze religie verbrand zijn? ... Wat hebben de kerken en de christenen van Niger verkeerd gedaan? ... Degenen die plaatsen van eredienst beroven, profaneren en hun christen landgenoten of de vreemdelingen die hier in het land leven, vervolgen hebben niets van de islam begrepen. Ze geven een zeer slecht beeld van ons hartelijke land en onze gastvrije bevolking. Waarnaartoe willen ze dat onze christelijke landgenoten gaan als zij beslissen hun huizen te vernietigen en zich hun goederen eigen te maken.?
De antropoloog Jean-Pierre Olivier de Sardan ziet wel degelijk een verband tussen de reactie van *Charlie Hebdo* van 4 miljoen kranten met een spotprent van de profeet en de gebeurtenissen in Niger. Maar deze laatste zijn ook te wijten aan groeiende fundamentalistische tendensen, gevoed door een ideologie uit Saoedie-Arabië en Qatar. Maar ook het Westen en Amerika worden gezien als boosdoeners: de bemoeienissen met het land, de experts uit Frankrijk die de les komen lezen in zake ontwikkeling. Vandaar ook de aanval op banken, bars, kerken, culturele centra. Frustratie vanwege werkeloosheid en corruptie bij de regering en de elite kunnen de oppositie in de handen drijven van *Boko Haram*, ook al is die nu nog niet actief in Niger.

Liefde in overvloed

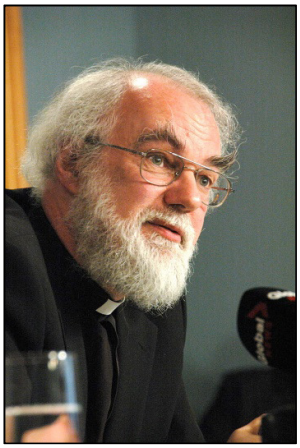
De waarheid van het Evangelie. De oproep tot dialoog

Een Anglicaanse theologie van interreligieuze relaties

Een verslag van het netwerk van Anglicaanse gemeenschappen voor interreligieuze zaken gepubliceerd in 2008 door de Anglicaanse Adviesraad

Voorwoord: door Rowan williams

Voorwoord
door de (voormalige) aartsbisschop van Canterbury Rowan Williams

Weinig onderwerpen hebben in de laatste jaren zo veel urgentie en betekenis gekregen als de relaties tussen de grote historische wereldgodsdiensten. Iedereen aanvaardt nu de intellectuele fermentatie van enkele tientallen jaren geleden, toen geleerden begonnen na te denken over de rivaliserende aanspraken van de godsdiensten op de waarheid of op het definitieve karakter ervan. Want onze maatschappij is steeds gevarieerder geworden en wereldwijde conflicten helaas scherper. Veel christenen worden heen en weer geslingerd tussen het bevestigen van het belang van de dialoog en de weigering om hun trouw aan hun Heer en Verlosser, die zij als het verlangen van alle volkeren verkondigen, op het spel te zetten.

Met vooruitziende blik heeft de rooms-katholieke kerk op het Tweede Vaticaans Concilie enkele theologische perspectieven uiteengezet die vorm kunnen geven aan een gelovige en open benadering van andere godsdiensten. Maar de tijd is voortgegaan zowel wat de theologie aangaat als de praktische relaties tussen de gemeenschappen. Er is dus behoefte om bijeen te brengen wat recentelijk aan uitgebreide reflectie is ontstaan. Het huidige document is een poging om vanuit Anglicaanse invalshoek bij te dragen aan dit verzamelen van materiaal. Het wordt als studiemateriaal aangeboden aan de Anglicaanse gemeentes en aan een bredere kring, in de hoop dat het verder theologisch denken zal stimuleren onder Anglicanen. Zij derieëlen immers de overtuiging dat we enerzijds de dialoog als

een gebod van de Heer moeten zien en anderzijds voortdurend moeten getuigen van de unieke gave die ons in Christus is gegeven.

Met veel plezier wil ik het aanbevelen voor studie en discussie als een verstandig en waardevol overzicht van dit complexe terrein. Ik hoop en bid dat het ons zal helpen nieuwe en gelovige wegen te vinden om de andere religieuze tradities te begrijpen. - Rowan Cantuar

1 Bij God beginnen

Telkens als we als christenen mensen van andere godsdiensten en levensbeschouwingen ontmoeten, doen we dat in de naam en de kracht van de ene God die Heer is van allen. In zijn toespraak tot de heidenen van Athene verklaart de apostel Paulus dat deze God de Enige is in wie alle mensen leven, bewegen en zijn. Van Hem kunnen allen zeggen: 'Hij is van niemand van ons ver weg'. We kunnen de oneindigheid van Gods grootheid niet meten noch het geheim van zijn wezen doorgronden. De godsdiensten van de mensen houden zichzelf voor de gek als ze niet de grenzen van hun kennis willen erkennen.

Wij geloven dat de Ene God door het leven, de dood en de verrijzenis van Jezus van Nazaret zijn drieëne werkelijkheid als Vader, Zoon en Heilige Geest heeft leren kennen. Het grenzeloze leven en de volmaakte liefde die voor altijd aanwezig zijn in het hart van de Drieëenheid zijn de wereld ingezonden met een missie van vernieuwing en restauratie waarin we worden opgeroepen te delen. Als leden van de kerk van de Drieëne God moeten we verblijven onder onze andersgelovige buren als tekenen van Gods aanwezigheid bij hen en we worden gezonden om Gods missie naar hen uit te voeren. Daarom

Proberen we de Vaders onbaatzuchtige liefde te weerspiegelen

De God die onze wereld heeft geschapen overstelpt ons met genade en verheugt zich over diversiteit. "Hoe talrijk zijn Uw werken, Heer, alles hebt U met wijsheid gemaakt". Man en vrouw heeft Hij naar zijn beeld geschapen en hij wil dat allen genieten van de volheid van leven in zijn tegenwoordigheid, die wij verlossing noemen. God zorgt voor een ieder met vaderlijke liefde. Geroepen om volmaakt te zijn zoals onze Vader volmaakt is, weten we dat we van dezelfde liefde en respect moeten getuigen aan allen.

Daarom verkondigen wij dat Jezus Christus ons Gods gelaat laat zien

In Jezus Christus, de zoon van God, 'schittert Gods luister'. Hij opent voor ons de weg naar de Vader en wij willen dat anderen deze weg met ons gaan. Hij leert ons de waarheid, die ons vrij maakt en wij willen die waarheid anderen aanbevelen. Hij deelt zijn verrezen leven met ons en wij willen dat leven aan anderen meedelen. Ons getuigenis dat Jezus de Heer is moet worden bewezen door dienstbetoon en nederigheid zoals Christus deed, als we willen dat onze buren het horen en zien als het goede nieuws van het Koninkrijk.

Daarom vieren wij het werk van de Heilige Geest, zichtbaar gemaakt door de vruchten van de Geest.

Het is niet aan ons om grenzen te stellen aan Gods werk want de kracht van de Heilige Geest kan niet worden beperkt. "Aan de vrucht kent men de boom" . "Maar de vrucht van de Geest is liefde, vreugde en vrede, geduld, vriendelijkheid en goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing."

2 Onze huidige context en onze Anglicaanse erfenis

We worden geroepen om leerlingen te zijn in zeer verschillende omstandigheden overal in de wereld maar waar dan ook komen we religieuze diversiteit en complexiteit tegen. Diegenen die in de vorige eeuw hadden voorspeld dat religie weg zou ebben bleken ongelijk te krijgen want overal in de wereld ondervinden maatschappijen wat men wel noemt 'de terugkeer van religie'. Dit versterkte profiel van de religie op globaal en lokaal niveau in de eenentwintigste eeuw heeft zowel positieve als problematische kanten. Individuen en gemeenschappen gebruiken de taal van religie om belangrijke dimensies van hun identiteit uit te drukken. Regeringen maken zich zorgen over de plaats van religie in het openbare leven en over de interactie tussen vrijheid van godsdienst en de mensenrechten. Er komen steeds meer agressieve en intolerante vormen van geloof en godsdienst in alle grote wereldgodsdiensten. Tegelijkertijd bestaat er in sommige maatschappijen een steeds invloedrijkere vorm van secularisme die vijandig staat tegenover elke religie. Veel commentatoren leggen een nauw verband tussen godsdienstverschillen en enkele van de meest verbitterde en weerbarstige conflicten van onze tijd. Door migratie en zending of missie zijn godsdiensten, vroeger beperkt tot een deel van de wereld, nu wereldwijd verspreid, terwijl maatschappijen en buurten die vroeger homogeen waren, nu gekenmerkt worden door een diversiteit aan godsdiensten. Als de media op eerlijke en correcte wijze religieuze onderwerpen te berde brengen, kan dit helpen om begrip en vertrouwen te kweken.

Misleidende en stereotiepe beelden daarentegen kunnen onwetendheid en angst aanwakkeren.

Deze sociale en politieke ontwikkelingen hebben in zekere mate alle milieus beinvloed waarin wij ons geloof in praktijk willen brengen. In sommige streken zijn wij zelf en onze Anglicaanse voorouders direct betrokken geweest bij deze veranderingsprocessen. Elders zagen we maatschappijen om ons heen veranderen. In delen van onze Anglicaanse Gemeenschap werd zendings- en missiewerk geassocieerd met Westerse politieke en economische expansie en herinneringen hieraan kunnen nog steeds huidige perspectieven kleuren. In elke context, ongeacht de historische achtergrond en de huidige invloeden, worden we uitgedaagd de liefdevolle bedoelingen van God te ontdekken in de religieuze verscheidenheid van de mensheid.
In het bijzonder zijn we ons bewust van die maatschappijen waarin christenen als een kleine minderheid zich kwetsbaar en aangevallen voelen. Maar we moeten toegeven dat ook andere religieuze gemeenschappen soms dezelfde ervaringen hebben. Toch geloven we dat het mogelijk is om in de ontmoeting een hernieuwd leven in Christus te ervaren, als we samenkomen met mensen van een ander geloof. Door samen te werken met medechristenen van andere kerken kunnen wij, Anglicanen, een belangrijke bijdrage leveren aan de complexe en betwiste wereld van religieuze pluraliteit.

Voor ons Anglicanen zal deze bijdrage een aparte vorm krijgen door de wijze waarop onze kerk in het verleden is omgegaan met pluraliteit in de Post Reformatie door de contouren te ontwikkelen van een Trinitarische benadering die ons antwoord op de religieuze diversiteit van vandaag kan inspireren.

Met de erkenning van één God, de Schepper, gelooft de Anglicaanse visie dat niets buiten Gods zorg valt maar dat Hij de wereld ter harte neemt met al zijn verschillen, in de hoop dat deze uiteindelijk een grote samenhang vertoont met één bron en één doel in God. Dit is een discipline tegen sektarisme en een hulpmiddel om met pluraliteit om te gaan.

Door te erkennen dat God zich openbaart in het concrete mensenleven van de Zoon hebben Anglicanen zich toegelegd op het uitwerken van hun zorgen in historisch perspectief. Zoals Jezus' optreden het begin was van een reeks toevallige concrete ontmoetingen, nu ontelbaar in het licht van zijn verrijzenis, zo heeft de Anglicaanse Kerk bij het nemen van beslissingen geprobeerd te letten op de

concrete omstandigheden van haar werk. Ze heeft behoedzaam gekeken naar claims die men legt op tijdloze en ahistorische systemen. Ze beoordeelt deze, andere godsdiensten inbegrepen, liever door te zoeken naar implicaties van het katholieke geloof binnen concrete sociale en historische omstandigheden. Het anglicanisme weet dat het werk van de Heilige geest niet alleen spiritueel is en naar binnen toe maar ook de praktische condities verschaft om een bloeiend sociaal leven te verwezenlijken. Daarom heeft het geprobeerd sociale contexten te creeren waarbinnen de bedreigingen van de vrijheid en de rechtsorde worden omgezet in een positieve visie op de gemeenschap. Anglicanen weigeren om aan een van beide, het geweten of het externe gezag, voorrang te verlenen bij het streven naar menselijk geluk. Daarom hebben zij besloten hele gemeenschappen te dienen, wegen te vinden om mensen in staat te stellen ondanks flinke meningsverschillen samen te leven met als doel het algemeen goed te bevorderen. Dit verstaan van de Geest als de bron van basisregels voor een vruchtbaar gemeenschappelijk sociaal leven kan opnieuw worden toegepast in nieuwe situaties van religieuze pluraliteit.

3 Vormgeven aan Anglicaanse inzichten: schriftlezen

De Bijbel staat primair in Anglicaanse theologische werkwijzen: we proberen immers een gemeenschap te zijn die leeft in gehoorzaamheid aan Jezus Christus, het eeuwige Woord van God, geopenbaard in de woorden van de Heilige Schrift. Als we de boodschap van de Bijbel voor de tegenwoordige tijd willen duiden, gebruikt de Anglicaanse methode de inzichten van traditie en rede om de tekst te interpreteren in het licht van de ervaring. Omdat wij omringd zijn door en ons betrokken voelen bij meerdere religies, lezen we de Schriften op een andere manier. We moeten erkennen dat Gods volk al eerder kennis heeft gemaakt en geworsteld met uitdagingen en kansen van religieuze pluraliteit en dat deze ervaring de teksten van de Schrift hebben beïnvloed. Zo aanbad Israël de éne Heer, hun God, te midden van volken van het oude Nabije Oosten, waar ieder zijn eigen god volgde. De eerste volgelingen van de Weg beleden de naam van Jezus te midden van veel filosofische stromingen en erediensten van het Romeinse Rijk en in de koninkrijken ten oosten van dat rijk. Voor ons als Gods volk van vandaag kan de Bijbel opnieuw tot leven komen op een nieuwe manier, als we ons als leerlingen inzetten voor zaken die dezelfde vragen oproepen als waarmee zij kampten. Voor velen in onze Anglicaanse Unie spreekt de Bijbel direct en helder over hun huidige situatie in een interreligieuze ontmoeting.

Veel passages in het Nieuwe Testament getuigen van de hartstocht en het doorzettingsvermogen waarmee de eerste christenen worstelden om hun plaats te begrijpen in Gods plannen voor zijn volk Israël. Of ze nu Joden of heidenen waren, allen geloofden dat God zich uiteindelijk en op beslissende manier heeft geopenbaard in de persoon en het werk van de jood Jezus van Nazareth. En vanwege die overtuiging probeerden ze intensief de theologische betekenis te begrijpen van de joodse Wet en godsdienst en van het joodse volk. Vanuit die rijke en complexe teksten, die deze pogingen weergeven, zijn verschillende wijzen ontstaan om de joods-christelijke relaties te begrijpen in de geschiedenis van de kerk. “een goed verstaan van de verhouding tot het jodendom is fundamenteel voor het zelfbestaan van christenen”. Terwijl we naar begeleiding zoeken in dit belangrijk domein moeten we de blijvende vitaliteit erkennen van het joodse leven en de joodse godsdienst in de twee laatste millennia. We moeten ‘elke theorie verwerpen die het jodendom ziet als een levende fossiel, eenvoudigweg vervangen door het christendom’.

Onze Schriften spreken tot ons op een nieuwe manier als ze aan bod komen tegelijk met de heilige teksten van andere godsdiensten, wat in de praktijk ook wel ‘Sciptural Reasonning’ , “Samen de Schriften lezen” wordt genoemd. (Begrip 2/2012 jrg. 38 heeft hieraan een nummer gewijd, noot van de redactie).

Als wij bijvoorbeeld geloven dat we met God in dialoog kunnen zijn door de woorden van de Bijbel, dan kan het een leerzame en creatieve ervaring zijn om de Bijbel te lezen samen met moslims, die eveneens geloven dat God zich tot hen richt in de tekst van de Koran.

Als we de sterke goddelijke opdracht horen “Gij zult geen valse getuigenis geven tegen uw naaste” en de spirituele diepgang erkennen van delen van de hindoe schriften, zouden we moeten overdenken hoe vaak we niet meegaan in het vertekenen van het beeld van de ander als we hindoeïsme wegzetten als gewoon polytheïstische afgoderij.

Als we het ‘lees, merk op, leer en verteer van binnen’ koesteren zoals onze Anglicaanse spiritualiteit ons aanbeveelt in de omgang met de Schriften, dan kunnen we ons laten uitdagen door de langdurige en intensieve aandacht, die volgens de boeddhistische traditie nodig is om de soetra’s tot een innerlijke realiteit te maken.

Met daarnaast de schriften van andere religies en de mondeling overgeleverde teksten van andere tradities kan het lezen van de Bijbel in deze nieuwe context ons zowel motiveren als uitdagen om samen op te trekken met andersgelovigen.

4 Vormgeven aan Anglicaanse perspectieven: traditie en rede.

Anglicanen vinden dat de Schrift uitgelegd moet worden in het licht van traditie en rede. Hiermee bedoelen zij dat ze een beroep doen op de geest (mind) van de Kerk zoals die zich ontwikkelt en op de geest van de cultuur waaraan de Kerk deelneemt. Traditie en rede krijgen vorm door de ervaringen die christenen opdoen in de context van zowel kerk als maatschappij. Ze zijn niet van elkaar los te koppelen evenmin als kerk en maatschappij.

De voortschrijdende traditie van de specifiek Anglicaanse reflectie over interreligieuze relaties is gegroeid binnen een oecumenische context en heeft aanzienlijk geprofiteerd van de perspectieven van andere christelijke kerken, minstens sinds de internationale missieconferentie van Edinghburg in 1910. De Verklaring Nostra Aetate van het Tweede Vaticaans Concilie van 1965 en het werk van de Wereldraad van Kerken hebben grote invloed gehad op de leer van de verschillende Lambeth Conferenties. (Dit zijn de bijeenkomsten wereldwijd van alle anglicanen om de tien jaar, noot van de redactie). De conferentie van 1988 beval de Unie aan om het belangrijke document *Jews, Christians, Muslims, the Way of Dialogue* te bestuderen. De conferentie van 1998 besteedde bijzondere aandacht aan relaties met de islam en gaf opdracht aan het *Anglicaanse Netwerk in de Unie voor Interreligieuze Zaken* (NIFCON) om ‘toezicht te houden op’ de relaties tussen christenen en moslims ‘en er regelmatig verslag van te doen’.

De eerste anglicanen maakten voor hun studies en vertalingen van de Hebreeuwse Schrift gebruik van de kennis van joodse rabbi’s. Later, toen de geschriften van andere religies hun bekend werden, bleven de anglicanen prominent aanwezig onder diegenen die zich bezig hielden met tekstinterpretatie, vaak in samenwerking met collega’s van andere godsdiensten. Het Anglicaanse gebruik van de rede was ook schatplichtig aan filosofische, sociologische en psychologische verworven inzichten om een theologisch antwoord te zoeken op het groeiend bewustzijn van de religieuze pluraliteit. Vanuit elke tak van het Anglicanisme droegen evangelische, katholieke en liberale missiologen, vrouwen en mannen, bij aan het ontwerpen van een theologie van missie en dialoog via interreligieuze ontmoetingen. Ze deden dit samen met ander christenen ter plaatse.

Traditie en rede worden in het Anglicanisme geïmplementeerd door te leven als leerling van Christus in een groot aantal verschillende contexten. En deze verscheidenheid heeft ertoe geleid dat Anglicanen bij interreligieuze onderwerpen meerdere theologische invalshoeken hebben. Maar toch is de Anglicaanse ervaring in elke context getekend door een permanente verwijzing naar gebed en eredienst, door een bekommernis om het welzijn van de hele gemeenschap en door het centraal stellen van pastorale zorg. Een van de karakteristieke accenten die voortkomen uit deze prioriteiten, is altijd geweest om in het middelpunt van onze ervaring een sterke, diepe en vriendschap te onderhouden met andersgelovigen naar het voorbeeld van Christus.

Anglicanen bevinden zich in verschillende contexten, als minderheid of meerderheid, in een kwetsbare of veilige omgeving, in een relatieopbouw van dialoog of van spanning. Hoe dan ook, ze zetten zich nog steeds in voor zaken als religieuze verscheidenheid als in een proeftuin waarin kansen en uitdagingen bijeen gehouden moeten worden. Nog niet zolang gelden heeft het *Netwerk voor Interreligieuze Zaken* een aantal belangrijke overlegvergaderingen bijeen geroepen of eraan deelgenomen, die gingen over onderwerpen in bepaalde regio's die een bredere reikwijdte hadden. Bij voorbeeld in Bangalore (India) benadrukte in 2003 een Zuid-Aziatisch overleg over 'missie en dialoog' het belang van een geloofwaardige en respectvolle interrreligeuze dialoog en tegelijkertijd de betekenis om op te komen voor de zaak van minderheden die lijden aan onderdrukking. (cf. http://nifcon.anglicancommunion.org).

In Oslo (Noorwegen), ook in 2003, onderstreepten Lutheranen en Anglicanen uit de Noord-Europese kerken van de Porvo-Unie de noodzaak om het dienstwerk van de kerk integraal te handhaven maar tegelijkertijd de pastorale zorg voor de naaste mogelijk te maken. De richtlijnen zijn te vinden op http://nifcon.anglicancommunion.org/work/consultations/kaduna/report.cfm

In Kaduna (Nigeria) in 2007 in het kader van christenen en moslims in West Afrika signaleerde een overleg over 'geloof en burgerschap' de uitdaging om met overtuiging te getuigen van het Evangelie maar tevens andersgelovige burgers te verwelkomen als medewerkers voor het algemeen welzijn. (http://nifcon.anglicancommunion.org)

Uit deze en andere bijeenkomsten en uit peilingen die tot ons komen vanuit de hele Unie blijkt dat het leven en de missie binnen onze kerken vernieuwd kunnen

worden wanneer zij zich erop toeleggen om als volgelingen van Christus aanwezig te zijn onder en betrokken te zijn bij andere geloofsgemeenschappen. In het bijzonder kunnen we hier de volgende drie dynamische patronen onderscheiden die ons leiden naar dit vernieuwde leven. Allereerst, door aanwezig te blijven onder andersgelovige gemeenschappen zijn we duurzame tekenen van het lichaam van Christus in elke locatie. Ten tweede, als we onze energie steken in het veranderen van de maatschappij samen met anderen, worden we in de kracht van de Geest gezonden naar elke situatie. Ten derde, door gastvrij te zijn voor onze naasten en hun veiligheid te bieden geven en ontvangen we de zegen van God, onze Vader.

5 De aanwezigheid vieren van het lichaam van Christus

Wij eren zelf onze aanwezigheid als christen te midden van andere godsdiensten als we vasthouden aan onze verplichting om te getuigen in bijzondere plaatsen en ook anderen kunnen deze aanwezigheid eren door het respect dat zij tonen voor onze aanwezigheid.

Anglicaanse kerken worden opgeroepen aanwezig te blijven op zeer verschillende locaties in de wereld om daar gevoel voor een heilige plaats, een heilige tijd en een toegewijd leven in stand te houden, waardoor getuigenis en gebed kunnen ontstaan in lokale gemeenschappen. Hierdoor worden we tekenen van Gods leven, aanwezig in zijn wereld, een leven dat anderen uitnodigt deel te nemen aan zijn ritmes. In sommige plaatsen zal men deze uitnodiging weigeren en door eenvoudigweg een christelijke presentie te handhaven kan dit een kostbare en gevaarlijke onderneming worden in een vijandige omgeving. Elders kunnen andersgelovigen onze aanwezigheid verwelkomen. Zij waarderen de uiterlijke tekenen zoals de gebouwen, de liturgie en het priesterschap en ze waarderen de pastorale zorg die we verlenen aan alle mensen, ongeacht hun geloof.

Zowel weigering als aanvaarding kan ons opnieuw bewust maken van de schatten die ons zijn toevertrouwd om ze met anderen te delen. Het christelijk geloof is een gave die we gemakkelijk voor lief kunnen nemen en tegelijkertijd kunnen we beginnen om deze als ons eigendom te beschouwen. Het kan een ervaring van vernieuwing zijn als anderen ons in herinnering brengen dat deze gave een waarde is die ons zowel leven brengt als vrij beschikbaar is voor iedereen. Zo wordt onze aanwezigheid te midden van andersgelovigen een reis naar een beter verstaan van wie we zijn en ‘aan het einde van onze ontdekkingsreis zullen we aan-

komen waar we begonnen en deze plaats leren kennen alsof het de eerste keer was'. (T.S. Eliot, Littel Gidding, V, in *Four Quartets*).

Interreligieuze relaties zijn niet altijd doordrongen van wederkerig respect. De heiliging van tijd en plaats gebeurt zowel in andere godsdiensten als bij ons en elke openbare ruimte of lokale gemeenschap kan een conflictgebied worden. In ons werk en ons gebed moeten we ons inzetten voor vrede en welzijn voor de steden en gemeenschappen waar we wonen (Jer. 29: 7), omdat onze ontmoeting met anderen ons uitdaagt om ons open en hoffelijk te gedragen tegenover degenen die deze plaatsen met ons delen. Aangezien een aanwezigheid die niet in het openbaar gemanifesteerd kan worden, dit doel niet kan dienen, streven we ernaar om de beginselen van vrijheid van godsdienst voor iedereen veilig te stellen, beginselen, die erkend worden als centraal voor de rechten van de mens.

Waar de vrijheid van de Kerk is onderdrukt of waar christenen zelf worden onderdrukt, erkennen we dat we nog steeds de kostbare roeping hebben eenieder liefde en gebed aan te bieden. De voortdurende vitaliteit van de lijdende kerk herinnert ons allen aan de kracht in zwakheid van de gemeenschap die zich bevindt aan de voet van het kruis. Het verstaan en praktiseren van wederkerigheid in interreligieuze relaties wereldwijd moet getoetst worden aan het onderricht van de Heer over edelmoedigheid die alle vergelding te boven gaat. Jezus zei in Matth 5: 44: "Heb uw vijanden lief en bid voor wie u vervolgen". Tegelijkertijd erkennen we dat wij samen met alle andere leden van het lichaam van Christus onze solidariteit en steun moeten bieden aan christenen die van hun geloof moeten getuigen in moeilijke omstandigheden.

Onze inzet moet zijn om overal constant aanwezig te zijn, het leven van de plaatselijke gemeenschap te heiligen door gebed en getuigenis, om zo de ons toevertrouwde schat beter te waarderen en breder te delen. Op die manier beantwoorden we de logica van de menswording, die centraal staat in de christelijke boodschap. De aanwezigheid die we praktiseren is die van het Lichaam van Christus: de aanwezigheid van God die zich uit in ons midden met menselijke taal, een leven leidt, de dood ondergaat en opstaat voor een nieuw leven. Door zijn kruis en verrijzenis geeft Jezus ons vergeving, genezing en een nieuw leven. Hij vormt ons om tot een gemeenschap die deze zegeningen aan onze naaste aanbiedt in een model vol genade en overvloed om discipelen te worden. Meer in het bijzonder, in ons eerbetoon aan hem die rijk was maar arm werd voor ons (2 Kor. 8: 9), zich ontledigde door de vorm van een slaaf aan te nemen (Fil. 2: 7), herinneren we

ons dat Jezus niet alleen aanwezig is in het apostolaat en de sacramenten van zijn Kerk maar ook in de armen, de hongerigen en de onderdrukten. (Matt 25: 31). We moeten onder hen aanwezig zijn om te dienen, voor hen op te komen en hen sterker te maken, ongeacht hun geloof. Wij geloven dat Christus-God onder ons is gekomen, levend onder de mensen en als iemand die in zijn mensheid de grenzen overschreed die verschillende groepen van elkaar scheidden.

6 Het overbrengen van de energie van de Geest

Naast het handhaven van onze aanwezigheid in de context van religieuze diversiteit en conflict, waartoe onze kerken zijn geroepen, zullen we ook actief met die context aan de slag moeten gaan. Daarbij gaat het zowel om een bijdrage áán als een ontvangen vanuit die energiebronnen in onze maatschappij die tot verandering leiden. Door dit actieve engagement zullen we merken dat we zijn uitgezonden om te delen in de missie van de Heilige Geest, die bestaat uit herstellen en vernieuwen. In sommige gevallen zullen de energiestromen van verandering in onze maatschappij gekanaliseerd worden door de structuren van religieuze gemeenschappen. In andere gevallen zullen deze energiestromen te vinden zijn in meer flexibele netwerken en groeperingen, die echter wel inspiratie en motivatie ontlenen aan de waarden en opvattingen van de wereldgodsdiensten. Kerken kunnen nieuw leven ervaren wanneer zij voldoende open en flexibel zijn om als partners met anderen samen te werken aan het gemeenschappelijk goed van vrede, gerechtigheid en heelheid van de schepping. Voor diegenen onder ons die met mensen van uiteenlopende opvattingen samenwerken aan praktische projecten, zijn de opvattingen van John Wesley heel overtuigend nl. dat we, waar we misschien niet op dezelfde manier denken, wel op eenzelfde manier kunnen liefhebben en dat we één van hart kunnen zijn, ook al verschillen we van mening.

In een wereld van toenemend materialisme en een hang naar comfort kunnen we als christenen een gezamenlijk doel vinden in het benadrukken van geestelijke waarden, het hernieuwen van onze inzet voor een betere wereld en het opnieuw opwekken van onze energie in dienst aan anderen. Waar zo een partnerschap mogelijk is, worden we toegankelijk voor de leven-brengende Geest aan wiens kracht we als mensen van Jezus worden overgeleverd. De werking van deze Geest is onbeperkt en voortdurend verrassend; wanneer we worden geboren en geleid door de Geest, weten we dat Zij is als de wind die ’waait waar Zij wil’; we horen haar geluid maar weten niet vanwaar Zij komt of waarheen Ze gaat. (Joh 3: 8). Een erkenning van de soevereine onvoorspelbaarheid van de missie van de

Geest in de wereld kan ons vrijmaken en openen voor nieuwe wegen om samen te werken met mensen van verschillende geloven aan de bevordering van het gemeenschappelijk belang.

Niet alle energie is opbouwend en scheppend en niet elke machtige geest kan op één lijn gesteld worden met de Heilige Geest van God. Religie van elke soort kan een donkere, repressieve verdeeldheid zaaien en zelfs een gewelddadige kant hebben. Hoewel de term 'fundamentalisme' inadequaat is als term ter aanduiding van uiteenlopende verschijnselen in verschillende geloofstradities, waart toch in alle geloofsgemeenschappen een geest van belastering van 'de ander'; verschillen worden verhard tot onoverbrugbare kloven, verscheidenheid wordt niet aanvaard, kwetsbare mensen worden machteloos gemaakt. Er bestaat misbruik van religie om er zelf beter van te worden, om groepsbelangen te bevorderen en om een comfortabele levensstijl en de uitbuiting van anderen te rechtvaardigen. Deels als gevolg van dergelijke misvormingen groeit de aantrekkingskracht van militant secularisme op vele plaatsen. Deze gevaren tonen aan hoe noodzakelijk het is voor Anglicanen om zorgvuldig te onderscheiden, wanneer ze optrekken met anderen; we moeten ook onze eigen motieven onder de loep nemen. In de kracht van de Geest is ons de dienst van de verzoening toevertrouwd. Eén van de meest efficiënte manieren waarop we die kracht in de wereld van vandaag kunnen laten zien is door de inzet van conflictbemiddeling, het stichten van vrede, het onthullen van de waarheid, het opbouwen van gemeenschappen in plaatsen waar mensen van verschillende religies in vijandschap met elkaar leven. Om deze inzet waar te kunnen maken zullen we een *empowerment* en inclusie moeten nastreven, van vrouwen, kinderen, gemarginaliseerden en alle anderen die worden buitengesloten.

De Geest van God die ons allen naar de waarheid leidt en ons daardoor vrijmaakt, is dezelfde Geest die ieders hart doorzoekt. Het is deze Geest die tot ons komt in onze zwakheid en die ons in staat stelt om te getuigen dat Jezus Heer is en om anderen het geloof aan te bevelen dat ons leven schenkt door Zijn naam. Daarom horen evangelisatie, praktische samenwerking, verzoeningswerk en interreligieuze dialoog allemaal bij elkaar, aangezien het allemaal wegen zijn om te delen in de communicatie van energie, wat de missie van Gods Geest in deze tijd is. Het verlangen anderen tot Christus te zien komen is een primaire motivatie van die missie en wanneer de Heilige Geest aan het werk is in het hart van onze medemens om hem tot geloof in Jezus te brengen, zullen we ons verheugen.

Maar tegelijk moeten we altijd in gedachte houden dat dit het werk van de Geest is, niet het onze, en iedere poging om mensen tot bekering te dwingen of te manipuleren stellig afwijzen.

7 Het praktiseren van het gezantschap en de gastvrijheid van God

Precies zoals God zijn leven uitstort in de wereld en tegelijkertijd onverminderd aanwezig blijft in het hart van de Drieëenheid, zo bestaat ook onze missie uit zowel 'een uitgezonden worden' als 'een blijven'. Deze twee polen – van gezantschap en gastvrijheid-, een beweging van 'uitgaan' en verwelkomen 'naar binnen toe', zijn niet te scheiden van elkaar en vullen elkaar aan en onze missiepraktijk omvat beide aspecten. (Embassy, *Hospitality and Dialogue: Christians and People of Other Faiths*, Report to the 1998 Lambeth Conference by bishop Michael Nazir-Ali, geplaatst op www.lambethconference.org). In het evangelie leert Jezus zijn leerlingen hun gezantschap te beoefenen in het kader van het ontvangen van gastvrijheid. "Welk huis u ook binnengaat, zeg eerst: 'Vrede zij dit huis' (Lukas 10: 5-9). Als leerlingen moeten we leren om gast te zijn en de verkondiging die we doen in het kader van ons gezantschap is op de eerste plaats de zegening met vrede, de aankondiging van het Goede Nieuws van het Koninkrijk en de genezing van de zieken. Als ambassadeurs van Christus is het onze missie om te ontmoeten, te groeten, en onze afhankelijkheid ten opzichte van God en andere mensen te erkennen. "Wij verkondigen niet onszelf, wij verkondigen Jezus Christus als Heer en onszelf als jullie dienaren om Jezus' wil". (2 Kor. 4: 5). Het gezantschap dat aan ons is toevertrouwd is de dienst van de verzoening (2 Kor. 5: 20) en het bieden en ontvangen van gastvrijheid is een zeer krachtig teken dat zij die vreemden waren met elkaar verzoend worden als vrienden.

De Bijbel staat vol met beeldspraak die iets aangeeft van de theologische diepte van de relatie gastheer-gast. Als Gods volk voldoen we aan de eis van gastvrijheid wanneer we het beste uit onze voorraad voorzetten aan de onverwachte gast, en zelfs nog meer door de tijd en zorg die we besteden aan het wegnemen van de vermoeidheid en dorst van onze gasten.(Gen. 18: 1-15; Herb. 13: 2). We doen dat vanuit de integriteit van ons christelijk geloof en onze christelijke praktijk. Echte gastvrijheid houdt niet in dat we onze overtuigingen wegstoppen maar dat we ze op een praktische manier uitdrukken. De gastvrijheid van anderen kunnen wij op onze beurt in vriendschap ontvangen, hetgeen ons op een krachtige manier iets kan zeggen van de gastvrije vrijgevigheid die in het hart van God ligt. Door gastvrijheid te delen worden we opnieuw op een centraal thema van het

evangelie gericht dat we gemakkelijk kunnen vergeten. We worden opnieuw geevangeliseerd door een innemende ontmoeting met andere mensen. De uitdagingen die de gastvrijheid ons aanreikt zijn talrijk en serieus. Onze gasten kunnen wellicht wantrouwend, angstig of vijandig zijn, precies zoals wij dat voor hen kunnen zijn als wij hun gasten zijn. Het kan aan beide zijden gebeuren, dat de gastvrijheid niet wordt beantwoord. We kunnen gebruik maken van de gastvrijheid om elkaar niet werkelijk te accepteren en te erkennen maar eerder het verschil weg te moffelen door een oppervlakkige jovialiteit. We moeten leren dat het hoort bij onze titel van gast of gastheer/-vrouw dat we ons ongemakkelijk kunnen voelen, gegeneerd en kwetsbaar want alleen als we elkaar met al onze verschillen onthalen, verrijken we elkaar echt.

Gastvrijheid wordt versterkt als het vertrouwen geleidelijk wordt opgebouwd; dit proces vraagt altijd veel tijd, vergt vaak veel inspanning en is soms pijnlijk. Als het vertrouwen toeneemt, kunnen de sterke verschillen tussen gastheer en gast wegvallen zoals het geval is bij elke maaltijd in gemoedelijke sfeer. We leren dat de ruimtes waarin we elkaar ontmoeten noch van de gastheer noch van de gast zijn, ze zijn van God, net zoals dat het geval is bij de zogenaamde 'neutrale' openbare ruimtes. Geen van de plaatsen, situaties en samenlevingen waar we elkaar begroeten en ontmoeten zijn het exclusieve terrein van één enkele groep; ze zijn door God aan ons toevertrouwd om ze met elkaar te delen omdat alle mensen geschapen zijn naar Gods beeld. Volgens de Anglicaanse spiritualiteit is het hart van de christelijke gemeenschap een maaltijd voor diegenen die van zichzelf weten dat ze vreemdelingen en pelgrims op aarde zijn. Bij het breken van het brood kwam de Heer zelf naar zijn leerlingen als iemand die tot dan toe onbekend leek (Lukas 24: 16). De eucharistie maakt ons ervan bewust dat ook wij gasten zijn van de Vader die wachten op de voltooiing van Zijn liefdevolle bedoelingen voor allen. Zoals Hij ons sterkt met brood voor onderweg om ons naar een plaats te brengen die een tehuis is voor alle volkeren van de wereld, zo delen we ons leven met onze medemensen van alle godsdiensten als burgers van onze aardse koninkrijken. We wachten op de dag dat de hele mensheid samen de ene goddelijke gastheer zal ontmoeten. De Vader die al zijn kinderen uitnodigt om te delen in de vreugde van het feestmaal dat Hij heeft toebereid.

8 Zenden en vertoeven

Onze menselijke relaties worden in hun beste vorm gekarakteriseerd door een dynamiek en interactiviteit die in staat zijn alle betrokkenen te veranderen door

echte ontmoetingen die ons naar nieuw leven leiden. Degenen die we 'de ander' noemden staan niet langer tegenover ons maar vertegenwoordigen voor ons – en wij voor hen – mensen wier energie aansluit op de onze zoals onze energie aansluit op de hunne; ze zijn medegasten in Gods huis samen met ons. Zo leren we onze andersgelovige medemensen op een nieuwe manier kennen, als medemensen en als mensen die net als wij hun leven proberen te oriënteren op Degene die de bron is van alle leven. We zullen naar onze medemensen luisteren en van hen ontvangen, zelfs wanneer we tot hen spreken en aan hen geven. In deze wederzijdse ontmoetingen kunnen we Gods genadevolle aanwezigheid op een nieuwe manier ervaren.

Vandaag de dag zien we een nieuwe bereidheid van wetenschappers en godsdienstige leiders over de hele wereld om serieus op theologisch niveau te communiceren met het christelijk geloof. Twee vermeldenswaardige uitingen hiervan zijn *Dabru Emet : a Jewish Statement on Jews and Christianity* (2001) te lezen op www.icjs.org.what/njsp/dabruemet.html en *A Common Word between Us and You*, *an Open Letter and Call from Muslim Religious Leaders* (2007) te lezen op www.acommonword.com opgesteld respectievelijk door joodse en moslim wetenschappers.

De dringende noodzaak om onze relaties met mensen van verschillende godsdiensten te vernieuwen moet theologisch gegrondvest worden in ons begrip van God die Drieëenheid is. (*de Kerk van de Drieëne God*, *de Aanvaarde Cyprus Verklaring van de Internationale commissie voor Anglicaans- Orthodox Theologische Dialoog* ACC 2006, II.5). Vader , Zoon en Geest verblijven in elkaar in een leven dat 'een dynamische, eeuwige en oneindige beweging is van een gave van zichzelf'. Dit wordt uitgedrukt door de Vader die de Zoon zendt en de Geest. Dit zenden en gezonden worden is eeuwig maar bereikt ook onze tijd en ruimte om ons in Gods leven te trekken. In onze ontmoeting met andersgelovigen worden we geroepen om - hoe gebrekkig ook- deze dynamiek van zenden en verblijven te weerspiegelen. Onze ontmoetingen leiden ons dus dieper in Gods hart zelf en versterken onze vastberadenheid tot interreligieuze dialoog.

We zullen onze aanwezigheid te midden van andersgelovige gemeenschappen handhaven, terwijl we tegelijkertijd Jezus vieren als de weg, de waarheid en het leven voor ons en voor alle mensen. We zullen onze energie moeten richten op verbinding, communicatie en verzoening met andere geloofsgroepen, terwijl we onszelf openstellen voor de energie van de Geest. We zullen vertrouwen opbou-

wen door het geven en ontvangen van gastvrijheid en ambassadeurschap, terwijl we de liefdevolle uitnodiging van de Vader beantwoorden. We erkennen dat de werkelijkheid van ons christelijk leven zoals we dat feitelijk leven met andersgelovigen vaak niet aan deze ambities voldoet. En dit kan ook pijnlijk duidelijk worden voor onze naasten. Theologie en ervaring staan altijd op gespannen voet met elkaar. Als het gaat over interreligieuze relatie-opbouw, moeten we leven met voorlopige resultaten, paradoxen en teleurstellingen. Toch moeten we ons niet laten afschrikken door falen en afwijzing. Want we zijn mensen die genezing vinden in het gebroken lichaam van Christus en vertrouwen in de gedurfde onderneming van de Geest. Zelfs in onze zonde, zwakheid, angst en verlegenheid worden we constant uitgedaagd door de God die ons oproept te blijven bij onze medemensen als teken van zijn aanwezigheid bij hen en die ons zendt om aan de slag te gaan onder hen als uitvoerders van zijn missie. Door gebed en aanbidding vormt de Drieëne God ons tot een volk, geroepen tot een nieuw leven door onze interreligieuze ontmoeting.

De genade van onze Heer Jezus christus, de liefde van God en de gemeenschap van de Heilige geest zij met ons voor altijd.

N.B… Voor de Engelse versie en de niet vermelde noten zie:
http://nifcon.anglicancommunion.org/resources/documents/generous_love.cfm

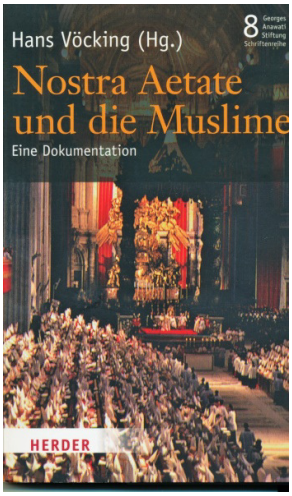
Vertaling Engelse tekst: E. Struikmans en P. Reesink

Nostra Aetate

Verklaring van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie over de verhouding van de kerk ten opzichte van de niet-christelijke godsdiensten. (18 oktober 1965)

Inleiding

Deze verklaring mag dan het kortste document van het concilie zijn, het is echter tevens de meest revolutionaire en politiek gevoelige tekst van het concilie omdat het gaat over joden en moslims. Het is ook een tekst met een moeizame ontstaansgeschiedenis. De verklaring is opgesteld tijdens het concilie en na vele voorafgaande versies en bijeenkomsten. Na de vierde zitting verwierf de verklaring een zelfstandige plaats als declaratio (verklaring) in plaats van een aanhangsel te blijven van een meer dogmatische Constitutie.

Dit is te lezen in het vorig jaar verschenen boek *Nostra Aetate und die Muslime*, Hans Vöcking (Herausg.), Herder.

We gaan hier niet in op alle problemen en valkuilen die vermeden moesten worden in de beide teksten over jodendom en islam. Tot elke prijs moest worden verhinderd dat het document aanleiding kon geven tot een politieke interpretatie of een theologisch antisemitisme.

Reden van late ontstaan

Aan het begin van het concilie zou geen enkele concilievader het voor mogelijk hebben gehouden dat deze tekst met een grote meerderheid van stemmen zou worden vastgesteld. Er kunnen meerdere redenen worden genoemd waarom de verklaring toch het licht heeft gezien.

De reis van paus Paulus VI naar Jordanië en Israel (4-6 januari 1964) gaf hem de gelegenheid zowel met moslims als met joden te spreken, terwijl de oecumenische ontmoeting met patriarch Athenagoras (uit Istanbul) een meerwaarde aan deze reis verleende. Terug in Rome zei hij in maart: “In dankbare herinnering zenden we ook een hartelijke groet aan diegenen die in God geloven, van de ene zowel als de andere niet-christelijke confessie, die met vreugdevol respect onze reis naar de Heilige Plaatsen hebben aanvaard”. En een paar dagen later met Pa-

sen zei hij: “Elke godsdienst bezit een lichtstraal die we niet mogen verachten of uitwissen… Iedere godsdienst heft ons op naar het transcendente Wezen,…is een ochtendgloren van het geloof waarvan we verwachten dat het morgenrood wordt”.

Een tweede reden is de oprichting van het Secretariaat voor de niet-christenen op 17 mei 1964, toevertrouwd aan kardinaal Marella, voorheen apostolische nuntius in Japan. Op 23 juni licht de paus zijn besluit toe: het is een teken “van de liefdevolle bezorgdheid die ons stuwt om ons ook voor de problemen en geestelijke nood van alle mensen te interesseren, zoals reeds gebeurd is voor de gescheiden broeders… Het zal een middel zijn om tot een oprechte en respectvolle dialoog te komen met al diegenen ‘die in God geloven en Hem aanbidden’”.

Als derde reden kunnen we de encycliek Ecclesiam Suam noemen, waarin de uitnodiging tot dialoog expliciet gericht wordt aan de joden en de gelovigen, die “naar monotheïstisch begrip God aanbidden, in het bijzonder de moslims, die bewondering verdienen vanwege datgene wat aan waarheid en goedheid is te vinden in hun eredienst…”

Maar er zijn ook in moslim landen voorlopers van Nostra Aetate geweest die een gunstig terrein hebben geschapen voor Nostra Aetate. Door dagelijkse contacten met moslims in Noord Afrika, Egypte, het Midden Oosten hebben Witte Paters (missionarissen van Afrika) zoals H. Marchal, Demeerseman, jezuïeten , en dominicanen (A. Jaussen, M-D Boulanger) een klimaat van vertrouwen opgebouwd waarin de dialoog kon ontstaan. In het kielzog van Charles de Foucauld moeten ook de kleine broeders (bijv. Louis Gardet) en zusters genoemd worden. Louis Massignon ontdekte door zijn studie van Mansour al Hallâj de moslim mystiek. In Frankrijk hebben Abd el Jalil en Y. Moubarak door hun onderwijs en onderzoek respect en goodwill gekweekt voor moslims. Georges Anawati, een Egyptische dominicaan, schreef samen met Gardet het belangrijke werk Introduction à la théologie musulmane. Studie en dialoog kwamen samen in de instituten van Caïro (IDEO, het Dominicaans Studiecentrum), Tunis (IBLA, het literair instituut van de Witte Paters, en IPEO, pauselijke raad voor Oosterse Studies, in 1964 naar Rome verhuisd).

Structuur en indeling van de verklaring Nostra Aetate

Na een algemene inleiding (1) komt een passage over de (2) verschillende niet-christelijke godsdiensten, gevolgd door de tekst over (3) de islam waarna (4) het

jodendom wordt besproken. De laatste perikoop (5) is een oproep tot universele broederschap en uitsluiting van iedere discriminatie.

In de algemene inleiding (1) wordt al enigszins het kader geschetst waarin de volgende teksten moeten worden gezien. De kerk beschouwt het als "haar opdracht om de eenheid en liefde tussen de mensen en zelfs tussen de volkeren te bevorderen". Daarom "schenkt ze hier allereerst aandacht aan datgene wat de mensen gemeen hebben en hen tot onderlinge lotsverbondenheid leidt". Alle volkeren vormen één gemeenschap en alle mensen hebben dezelfde levensvragen.

Van de (2) verschillende niet-christelijke godsdiensten worden positieve eigenschappen genoemd: hindoes "onderzoeken het goddelijk geheim en brengen het tot uitdrukking in een onuitputtelijke rijkdom aan mythen en door scherpzinnige filosofische arbeid en zij zoeken bevrijding uit de benauwenissen van het bestaan…". Boeddhisten "erkennen de ontoereikendheid van deze veranderlijke wereld en onderwijzen de weg waarlangs de mensen met een toegewijd en vertrouwvol hart hetzij de staat van volkomen bevrijding kunnen bereiken, hetzij …. tot de hoogste verlichting kunnen komen".

"De katholiek kerk verwerpt niets van datgene wat in deze godsdiensten waar en heilig is. Met oprechte eerbied beschouwt zij die gedrags- en leefregels, die voorschriften en leerstellingen die hoewel in veel opzichten verschillend van hetgeen zijzelf houdt en leert, toch niet zelden een straal weerspiegelen van die waarheid welke alle mensen verlicht".

Verklaring over de islam (3)
"De Kerk beschouwt ook met hoogachting de moslims, die de éne, levende en uit zichzelf bestaande, barmhartige en almachtige God aanbidden, de Schepper van hemel en aarde, 8 die gesproken heeft tot de mensen. Zij trachten zich met heel hun hart ook aan zijn verborgen raadsbesluiten te onderwerpen, zoals Abraham, op wie het islamitisch geloof zich zo graag beroept, zich aan God onderwierp. Hoewel zij Jezus niet als God erkennen, vereren zij Hem toch als profeet, en zij eren zijn maagdelijke Moeder Maria, die zij soms zelfs met godsvrucht aanroepen. Bovendien verwachten zij de dag van het oordeel, waarop God de mensen zal doen verrijzen en hun zal vergelden naar werken. Daarom staat een hoogstaand zedelijk leven bij hen zeer in achting en vereren zij God, vooral door gebed, aalmoezen en vasten.

Mogen ook in de loop der eeuwen tussen Christenen en moslims veel onenigheid en vijandschap zijn voorgekomen, de heilige Synode spoort thans allen aan het verleden te vergeten, zich ernstig toe te leggen op wederzijds begrip, en gemeenschappelijk de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke waarden, de vrede en de vrijheid te verdedigen en te bevorderen in het belang van alle mensen."

Andere conciliedocumenten

Ook in de dogmatische constitutie over de kerk (Lumen Gentium) vinden we onder 16 : Niet-christenen "die het evangelie nog niet hebben ontvangen staan niettemin om velerlei redenen naar het volk van God gericht"….

Doch het heilsbesluit omvat ook degenen die de Schepper erkennen en onder hen op de eerste plaats de islamieten, die verklaren aan het geloof van Abraham vast te houden en samen met ons de éne, barmhartige God aanbidden, die op de jongste dag de mensen zal oordelen"…

In de constitutie *Gaudium et spes*, over de kerk in de wereld van deze tijd , hoofdstuk I, nr. 22 gaat het over de nieuwe mens Christus: christenen sterven met Christus en verrijzen in hem. "Dit geldt niet alleen voor de christengelovigen maar ook voor alle goedwillende mensen, in wier hart de genade op een onzichtbare wijze werkt. Daar Christus voor allen is gestorven en daar er voor alle mensen slechts één uiteindelijk roeping is, namelijk een goddelijke, moeten wij eraan vasthouden, dat de heilige Geest aan allen de mogelijkheid schenkt op een wijze die aan God bekend is, aan dit paasmysterie deel te hebben."

In het decreet over de missieactiviteit van de kerk (*Ad gentes divinitus*) staat dat "de kerk, door Christus gezonden is om de liefde van God aan alle mensen te openbaren en mee te delen…" De kerk moet zich dus inplanten in alle groeperingen die de evangelische boodschap nog niet of nauwelijks hebben gehoord. Degenen die van "Christus getuigen moeten zich in waardering en liefde bij die mensen aansluiten, zich leden weten van de groepering van mensen waaronder zij leven en ….deelnemen aan het culturele en sociale leven; ze moeten vertrouwd zijn met hun nationale en godsdienstige tradities; met blijdschap en eerbied moeten zij de zaden van het Woord die daarin verborgen liggen aan het licht brengen…Ze moeten de mensen leren kennen waaronder zij leven en met hen omgaan opdat zij in een oprechte en zorgvuldige dialoog vernemen welke rijkdommen de milde God aan de volkeren heeft uitgedeeld…."

Na het concilie

Na een bijeenkomst van bisschoppen rond het thema 'evangelisatie van de moderne wereld in 1974 volgt in 1975 de encycliek *Evangelii Nuntiandi* van paus Paulus VI. Onder 53 leest men:

"Ook met betrekking tot de meest achtenswaardige uitingen van natuurlijke godsdienstigheid, baseert de Kerk zich op het feit dat de godsdienst van Jezus, die zij door middel van de evangelisatie verkondigt, de mens objectief in relatie brengt met het plan van God, met zijn levende tegenwoordigheid en met zijn werkzaamheid; zij laat hem het mysterie ontmoeten van het goddelijk Vaderschap dat zich over de mensheid buigt; met andere woorden: onze godsdienst vestigt daadwerkelijk met God een authentieke en levende relatie, die het de andere godsdiensten niet lukt tot stand te brengen, hoewel zij er om zo te zeggen met naar de hemel gestrekte armen naar reiken".

Een nogal minimalistische uitdrukking : 'achtenswaardige uitdrukkingen van natuurlijke godsdienstigheid'; andere godsdiensten kunnen dus geen authentieke en levende relatie met God tot stand brengen.

Elf jaar later brengt Johannes Paulus II op 27 oktober 1986 in Assisi 130 vertegenwoordigers bijeen van twaalf verschillende godsdiensten om voor de vrede te bidden. Niet 'samen bidden' maar 'samen zijn' om te bidden. "Ondanks verschillende religieuze belijdenissen, geenszins verborgen of afgezwakt, zonder een zweem van verwarring of syncretisme, ieder met zijn eigen identiteit en op zoek naar de waarheid" (J.P. II, 22.12.1986). Hier wordt het gebed van de niet-christenen serieus genomen als een gave van God aan ieder gegeven. Dus de niet-christenen kunnen wel een authentieke en levende relatie met God hebben. God wordt genoemd als de bron van elk authentiek gebed: "Elk authentiek gebed wordt opgewekt door de Heilige Geest, die op geheimzinnige wijze aanwezig is in het hart van iedere mens". ..Men moet alle vormen van de aanwezigheid van de Geest met respect en dankbaarheid ontvangen". (JP II, 22.12.1986 toespraak tot de Curie).

Al eerder had JP II in zijn encycliek *Redemptor hominis* (no. 6, 1979) gezegd dat 'het vaste geloof van de leden van niet-christelijke religies het resultaat is van de Geest van waarheid die aan het werk is over de zichtbare grenzen heen van het Mystieke Lichaam. JP II noemt dit een gericht zijn op het Volk van God en een zekere eenheid in de Geest van al degenen die God aanbidden in Geest en waar-

heid (Joh 4: 23).
Alle mensen hebben eenzelfde oorsprong en een zelfde bestemming. In Gods plan zijn allen opgenomen in het grote en unieke plan van God in Jezus christus, "die zich op zekere wijze verenigd heeft met alle mensen" (*Gaudium et spes* 22 nr 5).

In 1979 herhaalde JP II in Turkije "dat christenen en moslims de geestelijke banden die hen verenigen moeten erkennen en ontwikkelen om samen voor alle mensen de morele waarden, de gerechtigheid, de vrede en de vrijheid te bevorderen".

Niet-christenen kunnen delen in het heilsmysterie van Jezus Christus door wegen die God bekend zijn dankzij de onzichtbare werking van de Geest in Christus. 'Door te doen wat goed is in hun religieuze tradities en door de richtlijnen te volgen van hun geweten antwoorden de leden van andere godsdiensten positief op de oproep van God en ontvangen zij het heil in Jezus Christus…(*Ad Gentes*, nr. 3, 9, 11).

Conclusie

We kunnen constateren dat Vaticaan II een kerkelijke revolutie betekent voor de verhouding tussen de r.k. kerk en de islam en dat de latere pausen, vooral Johannes Paulus II, nog verder zijn gegaan: " … het vaste geloof van de leden van niet-christelijke religies is het resultaat van de Geest van waarheid die aan het werk is over de zichtbare grenzen heen van het Mystieke Lichaam".

Massignon, mystieke substitutie en moslims

Vanwege Massignons belangrijke invloed op Nostra Aetate laten we hieronder hoofdstuk drie volgen van de master-thesis van Juliëtte van Deursen, besproken in Begrip 3/2014 bl. 138-141.
N.B. De noten zijn achterwege gelaten en de Franse teksten zijn vertaald. De illustraties zijn toegevoegd door de redactie.

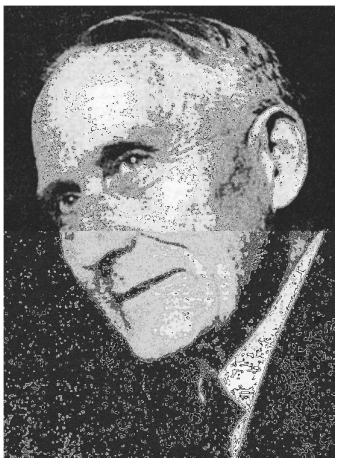

3.1 Mystieke substitutie en de Badaliyya-beweging in het leven van Louis

Massignon

Verschillende gebeurtenissen in het leven van Massignon kunnen zijn sterke verbintenis met de franciscaanse traditie verklaren. Na de crisis en de religieuze bekering van Massignon had de Franse schrijver en vriend Paul Claudel (1868-1955) aan Massignon voorgesteld dat hij als leek zou toetreden tot de Derde Orde van Franciscus. Een voorstel waar Massignon toen nog geen gehoor aan had gegeven. In de jaren ’20 begeleidde Massignon een islamitische Marokkaanse student, Jean Mohammed Abd-el-Jalil, in het bekeringsproces tot aan zijn doop in de paasnacht van 1928. Abd-el-Jalil werd franciscaan en Massignon werd ook door hem geïnspireerd om zich religieus te verbinden met de franciscaanse familie. In 1931 ontmoette Massignon Ghandi in Parijs en raakte hij onder de indruk van diens leer van geweldloosheid, die hij verbond met het getuigenis van Franciscus. Massignon plaatste de handelswijze van Franciscus tegenover die van de gewelddadige kruisvaarderslegers, omdat Franciscus weigerde mee te werken aan oorlogshandelingen. In november 1931 sloot Massignon zich aan bij de Derde Orde van St. Franciscus, de seculiere franciscaanse lekenorde, onder de naam Ibrahim, de Arabische naam voor Abraham. Abraham werd door Massignon beschouwd als de aartsvader van de drie monotheïstisch religies, de verbindende oorsprong van jodendom, christendom en islam. In februari 1932 legde Massignon zijn geloften af. Massignon had zich echter vóór het besluit om zich aan te sluiten bij de franciscaanse lekenorde, al verdiept in het verband tussen Franciscus en de islam, in het bijzonder in het verhaal van Franciscus en de sultan. Zelf verklaarde hij zijn toetreding tot deze lekenorde vanuit de trouw aan al zijn beloften, mede doelend op de belofte die hij in 1913 deed aan het ziekbed van zijn jeugdliefde Luis de Cuadra om

zichzelf, samen met de bevriende Mary Kahil, op te offeren voor de ziel van deze grote liefde. Bovendien had Massignon pater d'Alcantara, franciscaan, naar De Cuadra gestuurd in de hoop dat De Cuadra, die moslim was geworden, zich zou bekeren tot het katholicisme. De toetreding tot de franciscaanse lekenorde kan ook worden verklaard door de worsteling van Massignon met zijn religieuze roeping sinds zijn besluit om zich niet aan te sluiten bij Charles de Foucauld in de Sahara.

Massignon was vanaf zijn bekering op zoek geweest naar een manier om zijn roeping vorm te geven in het dagelijks leven. De aansluiting bij de Derde Orde gaf hem deze mogelijkheid.

In 1933 werd Massignon benoemd als oriëntalist aan l'Académie de Langue Arabe du Caire. Hij moest voor deze aanstelling ieder jaar in de winter naar Cairo reizen, waar hij tevens zijn contacten met de islamitische wereld en, later, met de Badaliyya-beweging kon onderhouden. In 1934 ontmoette Massignon in Cairo opnieuw Mary Kahil, afkomstig uit een Egyptische, Grieks-Melkitische familie van statuur, met wie hij 20 jaar daarvoor goed bevriend was geraakt, en de oude vriendschap werd opnieuw opgepakt. Wat ze toen hadden gedaan voor Luis de Cuadra, namelijk zichzelf in zijn plaats offeren aan God, besloten ze nu ook te doen voor de Arabische moslims. De hernieuwde ontmoeting met Mary Kahil werd door Massignon ervaren als een teken van God, zoals blijkt uit hun uitgebreide correspondentie tussen 1934 en 1962. Massignon zag in haar een zielsverwant, herkende zich in haar zoektocht naar God, in haar spirituele verlangens en in haar betrokkenheid bij de Islam. Kahil was actief in de Egyptische feministische beweging, deed veel liefdadigheidswerk onder moslims en had
een grote belangstelling voor de islam.

In de gedachtenwereld van Massignon vormden plaatsen en gebeurtenissen een gecompliceerd en symbolisch geheel: de sacrale geografie was van groot belang in zijn leven. Deze geografie was zowel objectief als subjectief: aansluitend bij religieuze verhalen én bij zijn persoonlijke leven en spirituele vragen. De heilige ruimte was voor Massignon een opening naar het goddelijke en de pelgrimage

bood mensen een mogelijkheid tot collectieve heiliging, tot een gemeenschappelijk en fysieke meditatie in actie. Ook benadrukte Massignon de dimensie van het offer, in zijn pogingen zich af te zetten tegen een comfortabel, gemakkelijk en abstract christendom. Bedevaartplaatsen waren voor Massignon plaatsen van geografische incarnatie van de Geest. Het westerse christendom was volgens Massignon te ver af komen te staan van zijn oosterse oorsprong en de authentieke Semitische inspiratie en liep daarmee het risico een 'cultureel-beschaafd' christendom te worden. Het was dus veelzeggend dat Massignon voor de oprichting van de Badaliyya-beweging samen met Kahil naar de verlaten franciscaanse kerk van Damietta afreisde. Deze plaats stond symbool voor het verhaal van Franciscus en de sultan: hier had Franciscus zich opgeofferd voor het heil van de sultan.

Deze gebeurtenis verwees weer naar de ontmoeting van Mohammed met de christenen van Najrân, waar Salman Pak getuige van was geweest. Salman Pak was op zijn beurt verbonden met de traditie van islamitische overleveraars (de isnad) die de traditie doorgaven aan volgende generaties én met de abdâl wier zelfgave verlossend was, omdat zij hun heilige levens geofferd hadden voor anderen. Bovendien was Damietta de geboorteplaats van Kahil en was koning Lodewijk IX van Frankrijk (St. Louis), naar wie Massignon was vernoemd, hier gevangen genomen tijdens de zevende kruistocht. Koning Lodewijk IX, die deelnam aan twee kruistochten, verkondigde op 9 oktober 1269, op het feest van Abraham, te willen sterven in een Sarraceense gevangenis om zich op te offeren, zodat de moslims zich zouden kunnen bekeren. Hij vervulde zo het Franse aandeel in de franciscaanse roeping van de substitutie. Of, in de woorden van Massignon zelf: "De 'badaliyya'(Arabisch voor 'vervanging) is in Damiette (Egypte) gesticht om de houding ten overstaan de moslims voort te zetten van de heilige Franciscus die zich in een godsoordeel aanbood voor het vuur en van de heilige Lodewijk, gevangene, in die stad."

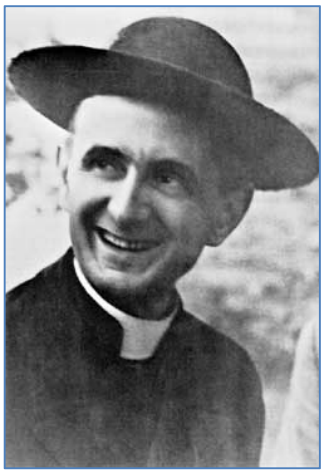
Op deze symbolische, sacrale plaats legden Massignon en Kahil op 9 februari 1934 een gelofte af, waarin ze hun leven offerden voor de moslims: 'niet opdat ze worden bekeerd, maar zodat de wil van God mag worden voltrokken in en door hen.' Deze offergave noemden ze badaliyya, het Arabische woord voor vervanging of substitutie. Massignon en Kahil wilden hun gebed en hun leven in dienst stellen van de moslims. De Badaliyya gaf uitdrukking aan Massignons op-

vattingen over mystieke substitutie. Regelmatig, als Massignon in Cairo was voor zijn jaarlijkse bezoek, hernieuwden Kahil en Massignon deze gelofte in de kerk van Damietta. De Badaliyya-gebedsbeweging bracht Egyptische christenen bij elkaar om hen aan te moedigen in Egypte te blijven, ondanks de sterker wordende religieuze en politieke macht van de moslims in Egypte.

Op 18 juli 1934 schreef Massignon aan Kahil dat paus Pius XI de Badaliyya had goedgekeurd en gezegend tijdens een privé audiëntie. Over deze ontmoeting schreef Massignon het volgende: “De privé audiëntie vond vanochtend plaats van 11.15 uur tot 11.35 uur. Na enkele minuten van algemene beschouwingen heeft de paus mijn schema genomen …, het langzaam, woord voor woord en in zijn geheel, gelezen en van commentaar voorzien. Hij heeft me voor elke vraag (question) gezegend. Hij heeft vooral onze offerande in Damiette gezegend… Hij heeft mijn roeping gezegend, zeggende dat ik ‘moslim’ geworden was door van hen te houden, dat hij mijn leven goed kende, dat mijn roeping in God was”.

Deze pauselijke zegen was belangrijk voor Massignon en voor de verspreiding van de Badaliyya.

In 1936 ontmoette Massignon bisschop Giovanni Battista Montini (1897-1978), de latere paus Paulus VI, en er ontstond een vriendschap tussen hen. Montini had net als Massignon een grote belangstelling voor de islam en hij werd lid van de Badaliyya-gemeenschap van Rome. Als paus Paulus VI zette hij het Tweede Vaticaanse Concilie voort, na de dood van paus Johannes XXIII. Bij zijn bezoek aan Jeruzalem in 1964 sprak Paulus VI over de religieuze betekenis van de drie abrahamitische religies, een belangrijk thema in het werk van Massignon. Tijdens het pontificaat van Paulus VI verscheen in 1965 de concilieverkaring *Nostra Aetate* met daarin radicaal vernieuwende uitspraken over de visie van de Kerk op de islam. Robert Caspar, aanwezig als theoloog, arabist en islamoloog op het Tweede Vaticaans Concilie, heeft aannemelijk gemaakt dat de bijzondere vriendschap van Massignon met Montini van groot belang is geweest voor de inhoud van de concilieverklaring *Nostra Aetate* over de dialoog met de islam.

Bovendien hebben twee leerlingen van Massignon, Abd-el-Jalil en Youakim Moubarac een belangrijke rol gespeeld tijdens de desbetreffende concilievergaderingen. Massignon en Kahil werkten aan het opstellen van statuten voor hun beweging, die verschenen in 1943. Dit was belangrijk voor Massignon, want hij streefde naar de officiële kerkelijke erkenning van de statuten van de Badaliyya-beweging. Op 6 januari 1946 werd het imprimatur van de Badaliyya geaccordeerd door Pierre Kamel Médawar, hulpbisschop van de Grieks-katholieke patriarch Cyrillus IX Moghabghab. Al snel na de oprichting sloten mensen zich aan bij de Badaliyya-beweging. Er ontstonden groepen van 'badaliotes' (leden van de Badaliyya) onder leiding van Kahil in Cairo en van Massignon in Parijs. De groep van Cairo zou het belangrijkst worden voor de beweging, gevolgd door die van Parijs. Daarnaast ontstonden er nog Badaliyya-groepen in Rome, Rabat, Alexandrië en Beiroet.

De groep in Rome stond onder de leiding van bisschop Mulla (1882-1959), een Turkse moslim die, bekeerd tot het katholicisme, priester was geworden en aan het Institut Oriental Pontifical doceerde. Vooral christenen uit het Midden-Oosten sloten zich aan bij deze gebedsbeweging. Zij voelden, als Arabische christenen, een speciale verantwoordelijkheid voor de moslims. De Arabische christenen vormden een kwetsbare minderheid die leed onder discriminatie en vervolging. In Frankrijk sloten leden van verschillende monastieke gemeenschappen zich aan bij de Badaliyya. De leden van de Badaliya hielden zich aan gemeenschappelijk afspraken die waren vastgelegd in de statuten. Zij spraken af om te bidden voor de moslims en hen te respecteren en om in hun dagelijks

leven de evangelische boodschap van liefde uit te dragen. Verder deden de leden vrijwilligerswerk om bij te dragen aan de samenleving en kwamen zij eens per week, op vrijdag (!), bij elkaar voor een gebedsdienst. Na WO II richtte Massignon in Cairo het Centre Dar el-Salam op, bedoeld als ontmoetingsplaats voor christenen en moslims, voor conferenties en interreligieuze bijeenkomsten.

Mary Kahil was ook degene die Massignon aanmoedigde om gevolg te geven aan zijn verlangen naar het priesterschap. Een droom die hij klaarblijkelijk had opgegeven toen hij in 1914 in het huwelijk was getreden en definitief had besloten zich niet aan te sluiten bij Charles de Foucauld in de Sahara.

Massignon voelde zich sinds zijn huwelijk verscheurd tussen zijn verlangen naar een radicaal christelijk leven, zijn passie voor de wetenschap en zijn gezinsle-

ven. Hij had gehoor gegeven aan zijn religieuze roeping door zich aan te sluiten bij de Derde Orde en door de oprichting van de Badaliya, maar hij verlangde naar de zelfgave van zijn leven in mystieke substitutie, zoals hij het priesterschap beschouwde. Op 5 februari 1949 legde Massignon aan de paus zijn wens voor om over te gaan naar de Grieks-Katholieke Melkitische ritus, om de gebeden van de kerk te kunnen reciteren in het Arabisch en om samen met de Arabische leden van de Badaliyya de eredienst te kunnen vieren. Massignon benadrukte het belang van het gebed in het Arabisch: 'We moeten op dit ogenblik het getuigenis van de Arabische taal voltooien die sinds de 10e eeuw in het christendom liturgische taal is geweest in het christendom".

Op 25 augustus 1949 ontmoette Massignon de Grieks-melkitische patriarch Maximus IV en vroeg hem om priester te kunnen worden. De patriarch aanvaardde zijn verzoek, maar wilde nog nadenken over de datum. Op 28 januari 1950 werd Massignon in het geheim tot priester gewijd in de Sainte Marie de la Paix in Cairo door bisschop Médawar in aanwezigheid van Mary Kahil. Patriarch Maximus IV wees er in een brief aan kardinaal Tisserant (6 februari 1950) op dat de uitzonderlijkheid van de persoonlijkheid en het leven van Massignon reden waren om op zijn verzoek in te gaan: 'Voor M. Louis Massignon is deze wijding de voltrekking van zijn offer".

De discussie tussen Rome en de patriarch was hiermee echter niet afgerond. Er volgde nog een briefwisseling, waarbij Rome aangaf moeite te hebben met de gang van zaken. Vanuit Rome was namelijk het verbod uitgesproken op de

priesterwijding, maar de brief waaruit dit bleek arriveerde pas na de wijding in Cairo. Uiteindelijk werd de zaak afgesloten en accepteerde het Vaticaan het priesterschap van Massignon.

Na de dood van Massignon op 31 oktober 1962 heeft Kahil het gemeenschappelijke werk van de Badaliyya-beweging in Egypte voortgezet tot haar dood in 1979. De gebedsgroep in Parijs is na Massignons dood uit elkaar gevallen. In 2003 is in de VS de Badaliya-beweging heropgericht door Dorothy Buck. Zij schrijft, in navolging van Massignon, maandelijks brieven aan de Badaliya-leden en zet zich in voor de interreligieuze dialoog en voor een vreedzame oplossing van conflicten.

3.2 Badaliyya: De franciscaanse roeping van de substitutie

In deze paragraaf wordt, aan de hand van verschillende studies over Massignon, dieper ingegaan op het concept van mystieke substitutie dat aan de basis heeft gelegen van de Badaliya-beweging.

Guy Harpigny (1948-), bisschop van Doornik, islamkenner en sinds 2007 lid van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog, schreef in 1981 een standaardwerk over de visie van Massignon op de verhouding tussen islam en christendom. Hierin benadrukte hij het belang van Massignons interpretatie van het leven van Franciscus van Assisi voor de Badaliyya-beweging. Franciscus had zich immers in de interpretatie van Massignon opgeofferd ter substitutie in het voorstel van een godsoordeel. Hij greep daarmee terug op het voorstel van Mohammed aan de christenen van Najrân.

Sinds dit godsgericht had geen enkele christen het aangedurfd om een godsoordeel voor te stellen tot Franciscus van Assisi zijn bezoek bracht aan de sultan.

Harpigny noemde deze interpretatie van Franciscus' bezoek aan de sultan een sleutelgedachte in het werk van Massignon: de franciscaanse roeping van de substitutie. Voor Massignon was de Badaliya een franciscaanse offergave, die was voorbereid door de franciscanen van de Derde Orde. Zij hadden immers Massignon en Kahil aangespoord om zich bij hen aan te sluiten. Het was een franciscaan, pater d'Alacantara, die naar Luis de Cuadra was gestuurd om bij hem de biecht af te nemen. Het was in Damietta, op de plaats van het voorstel van Franciscus aan de sultan, waar Massignon en Kahil de Badaliya hadden opgericht, enkele maanden nadat Massignon zich bij de Derde Orde van de franciscanen had aangesloten. Massignon had dit offer van Franciscus bovendien in verband gebracht met Lodewijk IX (St. Louis). In *L'Hégire d'Ismaël* citeerde Massignon ook de vierde eed van de Mercedarianen (Ordo Beatae Mariae de Mercede redemptionis captivorum).

Deze religieuze orde was in de 13e eeuw gesticht door Peter Nolasco in Spanje om christelijke gevangenen, slaven, te bevrijden of vrij te kopen uit de handen van de Moren. De broeders en (later) zusters van deze orde legden, naast de gebruikelijke drie geloften, een vierde gelofte af: 'Ik beloof om mijzelf in handen te leggen van de macht van de Saracenen, om van mijzelf een gevangene te maken, indien nodig, voor de verlossing van Christus' gelovigen.' Voor Massignon waren de Mercedarianen een voorbeeld van substitutie en hij wilde dat de leden van de Badaliyya ook bereid zouden zijn tot een dergelijke zelfopoffering ter bevrijding van de zielen van de moslims, naar het voorbeeld van Franciscus van Assisi.

'Badaliya' betekent 'substitutie' en komt van het Arabische woord badal ('substituut'- het meervoud is abdâl). In de soefi-traditie zijn dit heiligen, zoals Hallâj, die door het verdragen van het lijden in compassie in staat zijn het lijden te veranderen. De abdâl van het soefisme zijn de apotropische zielen die de onzichtbare maar noodzakelijke pilaren vormen voor de schepping. Het Griekse woord apotrépein verwijst naar de spirituele functie van het ombuigen van het kwaad. De apotropische ziel neemt het kwaad op zich om anderen tegen de machten van het kwaad te beschermen. God stuurt steeds andere abdâl de wereld in, want zonder deze abdâl zou de wereld vergaan.

In het spiritueel-mystieke gedachtegoed van Massignon was gastvrijheid een belangrijke waarde: een basisstructuur van menselijk samenleven waarop relaties in de wereld gebaseerd konden worden, vooral als de ander een vreemdeling was. Volgens Massignon kon gastvrijheid bovendien uitgroeien tot echte compassie, waarbij mensen elkaar konden bereiken, oog krijgen voor elkaars lijden en andermans lijden op zich nemen. Het idee van substitutie ging nog een stap verder: een mens droeg dan, in positieve en negatieve zin, het gewicht van een ander mens. Mystieke substitutie werd door Massignon gezien als een ultieme uitdrukking van gastvrijheid. Een gastvrijheid die hij had ervaren in de islamitische wereld in de periode vóór en na zijn bekering en die hij had overgenomen.

Gastvrijheid betekende jezelf inleven in iemand anders door het tonen van compassie met andermans lijden. Radicaal doorgevoerd leidde dit tot substitutie voor anderen. Het idee van het zelfoffer was dus mede terug te voeren op de ervaringen die Massignon in zijn eigen leven had opgedaan. In zijn werk zocht hij naar voorbeelden van mensen in de islamitische en de christelijke traditie die zichzelf hadden geofferd voor anderen, zoals Abraham, Hallâj, Salman Pak en Franciscus van Assisi. Deze mystieke substitutie zou uiteindelijk leiden tot een toenadering

tussen christendom en islam. Massignon werkte deze gedachte van substitutie uit in de idee van de apotropische keten van heiligen door de geschiedenis van de mensheid heen. Massignon legde in feite een verband tussen het katholieke concept van heiligheid en de soefi-traditie van de abdâl. In de geschiedenis van de hele mensheid heeft God waarheden overgedragen van het ene individu op het andere. Het goddelijk woord heeft vrucht gedragen in het leven van individuen en daarom was voor Massignon de studie van persoonlijke levensgeschiedenissen van groot belang. God kon onverwacht doorbreken in het leven en de mens en zijn wereldbeeld voorgoed veranderen. In de geschiedenis vormde zich een keten van getuigen van God, van mensen die een waarheid uitdragen die groter was dan zijzelf.

Deze keten van getuigen kon de grenzen van de verschillende religies overschrijden. Massignon geloofde dat hij zelf ook in die keten van getuigen getrokken was: door zijn bekering was hij gaan deelnemen aan het mysterie van de substitutie, zodat hij voor anderen van betekenis kon zijn waar zij dat zelf niet konden. Hij zag dit als een roeping. Door ontmoetingen met moslims, de kennismaking met de islam en door zijn grote kennis van het Arabisch had Massignon inzicht gekregen in de transcendentie van God. Zelf wilde hij een kanaal zijn waardoor hij moslims kon laten komen tot inzicht in de betekenis van de incarnatie.

In *Les Trois prières* schildert Massignon Abraham als een bijbels voorbeeld van gastvrijheid tegenover de vreemdeling. Zijn gebeden tot God om Sodom van de ondergang te redden, worden in dit werk door Massignon geïnterpreteerd als vroeg voorbeeld van mystieke substitutie, waarmee Abraham ook een voorbeeld is van een badal. Abraham is een voorafbeelding van zowel Jezus als Hallâj. De abdâl openbaren in de wereld door de geschiedenis heen de aanwezigheid van de heilige waarheid. Dit gaat altijd gepaard met groot lijden. Het religieuze leven van de gelovigen wordt door deze abdâl beschermd tegen hypocrisie, door hun vervangend lijden. Dit gebeurt voor het eerst in het gebed van de eerste badal, Abraham, voor de redding van Sodom, aldus Massignon. Een gebed van intercessie: tot God bidden voor de redding van anderen. Of, zoals Harpigny het samenvat: “De Waarheid (Hallâj en Christus) in de voorbede (Abraham en Christus) was een godsdoordeel (Franciscus van Assisi) aangeboden aan de islam die zijn uitdrukking vond in een bestemming van pijn (Ghandi en Christus) tot aan het kruis”.

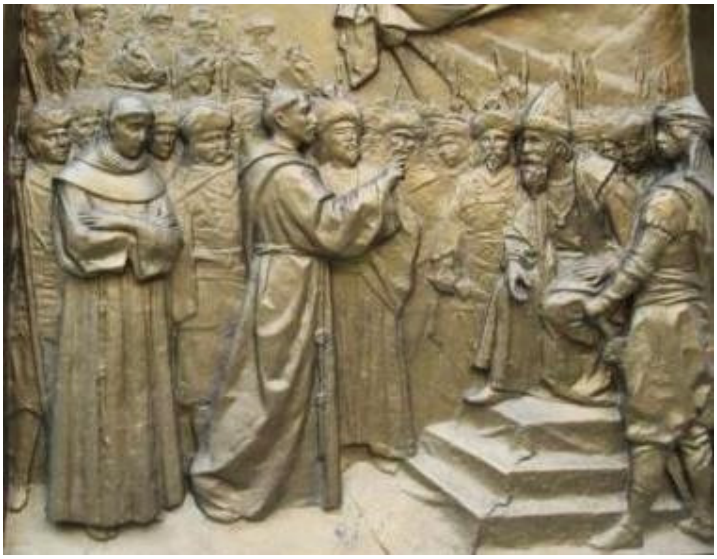
Substitutie, het zichzelf offeren aan God voor de redding van diegenen die verloren zijn geraakt, is kortom, een centraal element in het denken van Massignon. Op dit punt neemt Massignon veel over van het werk van Joris-Karl Huysmans. Massignon is net als Huysmans gefascineerd door heilige vrouwen zoals St. Christina Mirabilis en schrijft in een artikel over haar dat ieder mens tot op zekere hoogte verantwoordelijk is voor de fouten van anderen en dat mensen met Gods hulp kunnen bijdragen aan de verdiensten van diegene die geen goed willen doen. Het gaat uiteindelijk om de deelname aan de Verlossing door het offer van Jezus Christus. Vanuit het standpunt van de meeste stromingen binnen de islam is dit onacceptabel, want niemand kan verantwoordelijk zijn voor de daden van de ander, zoals ook de incarnatie en het offer van Christus niet mogelijk zijn in dit denkkader. Het denken over substitutie in relatie tot moslims is een centrale gedachte in het werk van Massignon: moslims zijn uitgesloten geweest van de Abrahamitische belofte, die ook van hen is. Een christen die zich bewust is van deze uitsluiting kan zichzelf opofferen voor moslims en voor hun verlossing en zo Christus navolgen door zelf te doen wat Hij heeft gedaan. In de denkwereld van Massignon is het dus mogelijk dat mystici en asceten, door gebed en onthouding, ‘substituten’ worden, met een bijzondere genade van God, die zij kunnen gebruiken voor het welzijn van anderen.

Hallâj is een voorbeeld van een badal, die vervuld van de liefde voor God wil sterven als martelaar. Hallâjs dood vormt volgens Massignon een getuigenis binnen de islam aan de moslims dat God een God van liefde is en dat Christus is gestorven als een badal voor alle mensen. Met de keuze voor de term Badaliyya legt Massignon het verband tussen de opvatting van mystieke substitutie van

Huysmans en de soefi gedachte van de abdâl. Uiteindelijk is de substitutiegedachte van Massignon terug te voeren op de kruisiging van Christus: de mystieke substitutie bij uitstek voor de zondaars. Van de leerling wordt gevraagd om samen met de meester te lijden voor de ander door zich als martelaar op te offeren. Het is de liefde van Christus die zich moet verspreiden over de armen en de mensen die gebukt gaan onder slavernij. Hij is immers gekomen voor de verloren schapen. Deze liefde van Christus is echter een pijnlijke liefde in onze zondige wereld: ‘Aan deze liefde heb ik gezworen me over te geven’.

In vele artikelen heeft Massignon de geschiedenis van andere abdâl beschreven, maar Hallâj en Franciscus hebben een sleutelrol gespeeld in zijn werk. Massignon heeft Franciscus van Assisi een prominente rol gegeven in de wereld van de

abdâl, omdat hij de toenadering tussen islam en christendom heeft belichaamd in zijn leven. Bovendien verlangde Massignon er zelf naar om een badal te worden: hij wilde zichzelf opofferen voor zijn moslimvrienden, verlangend naar heiligheid door mystieke substitutie. Ook Franciscus kende immers een brandend verlangen naar het martelaarschap, de hoogste vorm van liefde volgens Massignon. Franciscus was een badal die zichzelf wilde opofferen als substituut voor de moslims. Het was echter niet Gods bedoeling dat Franciscus zich voor de sultan zou opofferen als martelaar, omdat Hij een ander soort martelaarschap voor ogen heeft gehad, namelijk de stigmatisatie op de berg Alverna. De stigmata waren in Massignons ogen tekenen van een ware spirituele kruistocht: een kruistocht van liefde voor de moslims. Deze brandende liefde veroorzaakte de tekenen van Christus in het lichaam van Franciscus en verwezen naar de liefde van God voor de mensen, die zo sterk was dat Christus zichzelf heeft willen opofferen uit compassie. De gedachtegang van Massignon, die later door Basetti-Sani verder wordt uitgewerkt, is dat om te kunnen binnengaan in het mysterie van de islam, waarin het kruis en de incarnatie niet erkend worden, men moet accepteren om vervangend (substitué) te zijn.

Franciscus van Assisi nam plaatsvervangend de merktekens van de passie op zich in naam van diegenen die deze christelijke mysteries weigerden te aanvaarden.

De theologie van de substitutie loopt als een rode draad door het leven en werk van Massignon: in 1913 bij het offer voor zijn vriend Luis de Cuadra, bij zijn onderzoek naar Hallâj, bij zijn gelofte samen met Kahil in Damietta, bij zijn toetreden tot de oosterse Kerk in 1949 en bij zijn priesterwijding in 1950. De martelaarsdood van Hallâj betekent voor Massignon een daad van substitutie in navolging van Christus, de eerste ‘substitué parfait.’ Het offer van Christus is de volledige voltooiing van het offer van Isaac. Ook de dood van Ghandi en natuurlijk de stigmatisatie van Franciscus van Assisi worden door Massignon in de keten van

substitutie door de geschiedenis heen geplaatst. In deze geschiedenis speelt ook de Maagd Maria een essentiële rol in het denken van Massignon. Maria representeert voor hem gastvrijheid, compassie, substitutie, lijden, dood en opstanding.

Badaliya-brieven

"Deze eenheid van gebeden, tussen zwakke en arme zielen die God proberen lief te hebben en Hem steeds meer eer te bewijzen in de islam is ontstaan in Egypte in Damiette'. De heilige Franciscus is minstens even veel als Foucauld onze meester in 'badaliyya'. Hij heeft de zichtbare tekenen ervan gedragen met de stigmata van de Compassie".

Het spirituele gedachtegoed van Massignon over de substitutie kunnen we het beste terugvinden in zijn jaarlijkse brieven aan de Badaliyya-beweging tussen 1947 en 1961. In deze paragraaf wordt daarom ingegaan op de inhoud van die brieven van Massignon: wat zegt hij over de franciscaanse achtergrond van de mystieke substitutie en de betekenis daarvan voor zijn Badaliyya-beweging? In 2011 zijn de Badaliyya-brieven van Massignon opnieuw uitgegeven, met een voorwoord van kardinaal Tauran (sinds 2007 voorzitter van de Pauselijke Raad voor de Interreligieuze Dialoog). In de 15 jaarbrieven en de 91 maandelijkse korte brieven, wordt de naam van Franciscus ongeveer 30 keer genoemd.

Uit de Badaliyya-brieven kunnen we opmaken dat Massignon worstelde met de door hem ervaren tegenstelling tussen zijn verlangen om moslims tot geloof in Christus te brengen en zijn overtuiging dat de islam een authentieke weg naar genade was. Massignon raakte er steeds meer van overtuigd dat gerechtigheid en wederzijds begrip tussen volkeren alleen bereikt kon worden door lijden, compassie en mystieke substitutie. Franciscus was in zijn verlangen naar een godsgericht tijdens zijn ontmoeting met de sultan het voorbeeld voor de ware roeping van de franciscanen: Verbrand , gestigmatiseerd worden uit liefde voor een enkele moslim ziel". In dat licht stelde Massignon de doelen vast voor zijn Badaliyya-beweging: de manifestatie van Christus' verlossende liefde in de islam, het herkennen van de wegen van de Heilige Geest in de islamitische gemeenschappen, het herkennen van de afdruk van het gezicht van Christus dat vanaf het begin een stempel heeft gedrukt op de islam en het helpen van moslims om het gehele mysterie van Ibn Maryam (zoon van Maria) te herontdekken. De leden van de Badaliyya waren geroepen om als levende evangeliën te getuigen van Christus, zodat de moslims door hen heen Hem zouden kunnen leren kennen. Een substitutie uit

liefde in navolging van de incarnatie, het lijden, de dood en de opstanding van Christus.

Het statuut van de Badaliyya (in feite al uit 1943, maar uitgewerkt en toegelicht in de eerste brief van 6 januari 1947) opende met het weergeven van één van de doeleinden van de beweging: het realiseren van de roeping van de Arabische christenen in het Oosten. Door veroveringen van moslims was dit een kleine kudde geworden. De gebedsgroep richtte zich op het zoeken en eren van God in

de islam om Christus te laten zien aan de moslims ('het volk van de uitgeslotenen'). De Badaliya wilde bemiddelen door God in gebed te vragen om een verzoening met de moslims: 'wij willen ons in hun plaats stellen ter vervanging door hun losgeld te betalen op onze kosten' Om dit te kunnen bereiken, moesten de leden van de Badaliyya zichzelf heiligen om een 'andere Christus' te worden zoals Franciscus. In het statuut bracht Massignon ook het godsgericht ter sprake dat Mohammed voorstelt aan de christenen van Najrân. Een godsgericht dat opnieuw werd opgenomen door Franciscus in Damietta en dat in de Badaliyya opnieuw actueel is geworden. De leden van de Badaliyya zijn uitgenodigd om deel te nemen aan dit godsgericht door verschillende gebaren: bidden van het angelus dat herinnerde aan de incarnatie van Christus, deelname aan de communie op vrijdag: de dag van samenkomst van moslims in het vrijdaggebed én de dag van de kruisiging van Christus. Op die manier werd een christelijk getuigenis (shahâda) afgelegd op islamitisch grondgebied.

De eerste Badaliyya-brief heeft de vorm van een gebed, waarin Massignon wijst op het belang van het offer bij zijn toetreding tot de Derde Orde van Franciscus in 1932 en op de gelofte in Damietta in 1934. Het doel van de substitutie is het verlangen om met Christus te sterven, uit liefde. In aanbidding van het heilig sacrament kan deze liefdesdood worden voorbereid in eenheid met al diegenen die lijden voor Christus. Om hiervan getuigenis af te leggen is de lichamelijke dood niet meer nodig, omdat deze prijs al betaald is door het liefdes-offer van Christus. Massignon wijst er op dat de leden van de gebedsbeweging Sint Franciscus moeten volgen, de heilige met de grote menselijke tederheid. Damietta is de plaats van zijn heldhaftige offergave voor de ziel van een moslim. Vandaar de oprichting van de Badaliyya op die plaats. Damietta, ook de plaats die verlaten is door veel gezinnen van de christelijk-Arabische minderheid. Juist die plaats is geschikt voor een gelofte van badaliyya.

In de tiende brief roept Massignon de ‘badaliotes’ op om de substitutie echt zichtbaar te laten worden in het leven van alledag door geweldloosheid en daden van compassie. Massignon noemt geweldloosheid de hoeksteen van een menselijke samenleving. De theologie van de substitutie heeft daarom behalve een spirituele ook een politieke dimensie: het biedt een derde weg (‘stad’) naast die van de communistische wereld zonder God en die van de Atlantische staten, die niet meer de weg van de substitutie bewandelen, maar paternalistisch optreden in de wereld. Alleen de weg van de substitutie kan de mensheid voorbereiden op eenheid in de wereld. De Kerk zou dit streven moeten ondersteunen. In deze brief blikt Massignon bovendien terug op alles wat hij dat jaar heeft gedaan vanuit de Badaliyya-beweging, waaronder een presentatie die hij in 1956 heeft gehouden over de houding van geweldloosheid van Franciscus in Damietta.

Aan het eind van Massignons leven, in 1960, toen zijn gezondheid achteruit ging door ouderdom en door zijn jarenlange, moeizame strijd voor sociale en politieke gerechtigheid voor moslims in Marokko, Algerije en Frankrijk, werd Massignon opgenomen in een ziekenhuis in Moskou. Daar nam hij deel aan een internationale ontmoeting van oriëntalisten. In het ziekenhuis begon hij aan zijn 14e en laatste Badaliyya-brief, die hij in 1961 zou afmaken: een klein testament waarin hij terugblikte op de oorspong en op de politieke, sociale en religieuze activiteiten van de Badaliyya-beweging. In deze brief benadrukte Massignon nogmaals één van de doelstellingen van zijn Badaliya-beweging: het verwerkelijken van de roeping van de christelijk-arabische minderheid. Een roeping die niet werd bereikt tijdens de mubâhala (godsgericht) en werd hernomen door Franciscus die zich opofferde voor de enkele ziel van de sultan in aanwezigheid van Fakhr Fârisi en die zich door zijn stigmatisatie aan vele zielen heeft gegeven. Hierdoor waren Damietta en Alverne de franciscaanse fundamenten van de Badaliyya. In deze brief noemde Massignon de Badaliyya een franciscaanse gave voor de moslims.

Uit de jaarlijkse brieven en maandelijkse berichten blijkt het grote belang dat Massignon hechtte aan herinneringsplaatsen of heilige plaatsen. Massignon stimuleerde met de Badaliyya het houden van gebedsdiensten op belangrijke plaatsen of het ondernemen van bedevaarten. Voor wat betreft de franciscaanse traditie waren van belang: Damietta, de berg Alverna en San Francisco. Ook noemde Massignon het graf van Fakhr Fârisi in Cairo. In zijn brieven heeft Massignon regelmatig verslag gedaan van bijzondere bijeenkomsten in of bedevaarten naar

deze plaatsen vanuit de Badaliyya. Ook werd pater Basetti-Sani genoemd en zijn pleidooi voor het belang van Damietta voor de franciscanen. In 1958 schreef Massignon dat hij met Jean-Mohammed Abd-el-Jalil en Giorgio La Pira naar Alverna is geweest, de plaats van de stigmatisatie. Massignon benadrukte, net als in zijn eerste brief, dat Damietta en Alverna de twee franciscaanse basisplaatsen waren van de Badaliyya-beweging.

We kunnen concluderen dat Massignon in zijn brieven de leden van de Badaliyya-beweging een hoog verheven doel voor ogen heeft gehouden: substitutie of badaliyya. Om Christus present te stellen aan moslims, die Hem niet kennen of niet erkennen, worden de christenen die in hun midden wonen opgeroepen om zich te beschouwen als vrijwillige substituten, die offergaven brengen voor hun

gastheren. Zo delen deze christenen al in het volle, goddelijke leven. Om dit te kunnen doen, volgen zij de houding van Christus door het verduren van vervolgingen en de vergeving van zondaars. De ‘badaliotes’ moeten bereid zijn hun leven in dienst te stellen van Christus. Zo kan het ware gezicht van Gods Zoon getoond worden aan de moslims, met als uiteindelijke doel de verzoening tussen christenen en moslims.

Nabeschouwing

P. Reesink

De drie voorafgaande documenten Liefde in overvloed (LiO), Nostra Aetate (N.A.) en Massignons Badaliyya beweging (M.B.) zijn alle voor intern gebruik, d.w.z. voor de eigen christelijke achterban.
LiO is gericht tot de Anglicaanse Unie, N.A. tot de katholieken en M.B. tot een kleine, selecte groep van katholieken behorend tot de franciscaanse spiritualiteit.

Toch dragen ze alle drie de sporen van hun tijd.

Massignon (1883-1962) leefde voornamelijk vóór het Tweede Vaticaans Concilie en deelde in de spiritualiteit van de tijd vóór het concilie. De offergedachte was toen sterk vertegenwoordigd: zich opofferen voor anderen was het ideaal voor de navolging van Christus. Hij stelt Hallâjs kruisiging en Franciscus' godsoordeel tot ideaal om zichzelf op te offeren voor de moslims. Massignon gaat uit van zijn eigen spiritualiteit en benadrukt de gastvrijheid. Hij beschouwt zelfs de mystieke substitutie voor anderen als de ultieme vorm van gastvrijheid. Zoals J. van Deursen in haar master-thesis uitlegt is Massignon sterk beïnvloed door Joris-Karl Huysmans en andere Franse intellectuele bekeerlingen zoals Charles de Foucauld, Paul Claudel , Léon Bloy en Jacques Maritain. Via offer- en lijdensmystiek en het soefisme wil Massignon tot de dialoog komen. Hij dacht zelfs dat moslims op een impliciete, mystieke manier de waarheid van Christus kunnen leren zoals Hallaj dat volgens hem heeft gedaan toen hij gekruisigd werd.

Terwijl de persoon van Massignon van grote invloed is geweest op Nostra Aetate, is zijn gedachtengoed van de badaliyya min of meer de pas afgesneden door de theologie van ditzelfde concilie, of in ieder geval door de katholieke theologie in het postconcilie tijdperk. Protestanten hebben sowieso moeite met offer- en lijdensmystiek.

Nostra Aetate (1965) wil de eenheid van het menselijk geslacht benadrukken en werken aan vrede en verzoening in het na-oorlogse Europa in de jaren zestig van de 20e eeuw. Overeenkomsten worden benadrukt. Verschillen worden weggelaten. Zo worden de islam, de Koran, de profeet Mohammed niet genoemd evenmin als de incarnatie en de verlossing door Christus. De mensheid is één, God is één en Abraham is het voorbeeld van alle gelovigen.
Ook al richt de verklaring zich in principe alleen tot de katholieken, toch spreekt

het document in tweede gedeelte van N.A. ook de moslims toe: “Mogen ook in de loop der eeuwen tussen christenen en moslims veel onenigheid en vijandschap zijn voorgekomen, de heilige Synode spoort thans allen aan het verleden te vergeten, zich ernstig toe te leggen op wederzijds begrip, en gemeenschappelijk de sociale rechtvaardigheid, de zedelijke waarden, de vrede en de vrijheid te verdedigen en te bevorderen in het belang van alle mensen.”

Liefde in Overvloed (2008), het meest recente document, gaat uit van de Drieeenheid, daar waar N.A. als uitganspunt de éne God had. De Unie van anglicanen houdt om de tien jaar een Lambeth-conferentie. In de voorafgaande conferenties waren thema’s als dialoog, getuigenis al aan de orde geweest evenals de bron van de christelijke identiteit: God als Vader, Zoon en Heilige Geest. De overeenkomsten met andere godsdiensten worden niet genoemd. Zij zijn niet de hoofdreden om de dialoog aan te gaan. De verschillen worden ook niet genoemd omdat LiO uitgaat van de eigen theologie en spiritualiteit. Anglicanen zijn levende tekenen van Gods liefde en van zijn aanwezigheid waar ook ter wereld. Ze moeten God leren ontdekken in de religieuze verscheidenheid van de godsdiensten. Ze worden gezonden zoals Christus en moeten vertoeven, blijven onder andersgelovigen als gezanten, gastvrijheid beoefenen en ontvangen. Eerlijkheidshalve moeten we vermelden dat zowel Nostra Aetate als Liefde in Overvloed gaan over de verhouding tot alle andersgelovigen, niet alleen moslims. Wij beperken ons hier tot de moslims.

De drie voornoemde bronnen zijn niet uit de lucht komen vallen. Voorafgaand aan de theorievorming is de praktijk van de dialoog van het leven. Zoals reeds eerder vermeld hebben religieuzen in Noord Afrika en Egypte de weg gebaand voor de tekst over de islam in Nostra Aetate. Ook Massignon had via zijn contact met Abd al Jalil, zijn verblijf in Egypte en zijn studie van de mysticus al Hallâj veel ervaring opgedaan met moslims en de islam. LiO praktiseert o.a. de dialoog door *sciptural reasonning* (samen de schriften lezen), door de pastorale zorg en speciale aandacht voor minderheden (cf. paragraaf 4: vormgeving door rede en traditie).

Valt er een vergelijking te maken met A common Word ? (uitvoerig behandeld in *Begrip* nr. 4-5*,* 2007 jrg. 33). In dit document richten moslim geleerden uit de hele wereld zich tot de leiders van de christenen en stellen dat christenen en moslims twee belangrijke zaken delen: de liefde tot God en de liefde tot de naaste. Ze sta-ven deze bewering met teksten uit Koran en Bijbel. In de voetnoten komt ook

de persoon van Mohammed om de hoek kijken. Ofschoon A Common Word gepre-zen kan worden als het eerste document van moslim zijde dat een eerlijke poging doet om overeenkomsten tussen christendom en islam te beschrijven zonder in polemiek te vervallen, doet de vergelijking enigszins geforceerd aan. De liefde tot en van God is geen constitutief element van de islam zoals in het christendom. De Engelsen noemen dit fenomeen *saming*: twee zaken zo vergelijken dat ze hetzelfde lijken. Het tegenovergestelde is *othering*: twee zaken of godsdiensten die overeenkomsten hebben, zo voorstellen alsof ze totaal verschillend zijn. Welnu, A common Word doet aan saming zoals Nostra Aetate in meerdere of mindere mate ook alleen de overeenkomsten noemt. Het gevaar van *saming* is dat men onrecht doet aan de andere (of de eigen) godsdienst want de identiteit dreigt schuil te gaan achter de overeenkomsten. Een voorbeeld hiervan is bij paus Johannes Paulus die elk oprecht geloof ziet als de werking van de Heilige Geest. Het tegenovergestelde, *othering*, dreigt juist de overeenkomsten over het hoofd te zien.

Katholieken lijken in het algemeen meer geneigd tot *saming* terwijl protestanten eerder voor *othering* kiezen. Maar vaak is het een kwestie van meer of minder en is er sprake van een glijdende schaal.

Het anglicaanse document en Massignon ontwijken het euvel van saming of othering door uit te gaan van de eigen theologie en spiritualiteit en hierin de motivatie te vinden voor de dialoog. De anglicanen kunnen evenwel over deze motivatie niet in gesprek gaan met hun andersgelovige dialoogpartner want deze kan zich moeilijk verplaatsen in een heel ander theologisch of spiritueel uitgangspunt. Toch legt ook LiO soms het eigen perspectief op aan de andere godsdienst bijvoorbeeld op het einde van paragraaf 2: “Dit verstaan van de Geest als de bron van basisregels voor een vruchtbaar gemeenschappelijk sociaal leven kan opnieuw worden toegepast in nieuwe situaties van religieuze pluraliteit.” Men kan zich de vraag stellen of interreligieuze dialoog überhaupt mogelijk is zonder ‘common ground’, zoals *Nostra Aetate* en *A Common Word* formuleren.

Boeken

Wim Jurg, ***De lange zevende eeuw of hoe christendom en islam de macht verdeelden,*** Budel: Damon, 2014, 217 blz. € 29,95

Eindigde het romeinse rijk en dus ‘de oudheid’ in 476 met het afzetten van Romulus Augustulus door een Germaanse legerleider die zichzelf tot koning van Italië uitriep? Of was het toen de Middellandse Zee van een christelijke binnenzee veranderde in een scheiding tussen de Byzantijnse christenen en de moslims die de hele oost- en zuidkust beheersten na 720? In een vlot geschreven en vooral prettig leesbaar boek geeft Wim Jurg een mooie bijles in vergeten geschiedenissen. De kern staat op blz. 110: “Zo verrast als de christenen waren toen ze in 313 plotseling volledige godsdienstvrijheid kregen .. zo verbaasd moeten de moslims zijn geweest over het gemak waarin zij vanaf 634 Syrië, Palestina, Egypte, Mesopotamië, Armenië en Perzië veroverden. En misschien wel nog verbaasder toen bleek dat ze de veroveringen nog konden vasthouden.”

De nadruk ligt hier op de geschiedenis van het laat antieke christendom via twee hoofdpersonen: de Romeins Patriarch/Paus Gregorius de Grote (stierf 604) en de Byzantijnse keizer in Constantinopel, Herakleios (stierf in 641, negen jaar na de profeet Mohammed). Het leek allemaal nog goed te komen, omdat Herakleios na moeizame beginjaren en nederlagen tegen de Perzen toch nog in 630 het Heilig Kruis naar Jerusalem terugbracht (of het relikwieëndoosje waarin wat brokstukken van het Kruis). Maar in 634 veroverden de moslims al Syrië en Palestina, in 640-641 heel Egypte en in diezelfde jaren implodeerde het Perzische rijk dat ook werd ingenomen door de Arabische moslims. Waarom ging dat zo gemakkelijk? De Arabieren waren er (nog) niet op uit bekeringen te maken en gingen ook niet in de veroverde steden wonen, maar in eigen woestijnkampementen. Na Gregorius de Grote en Herakleios is de derde grote figuur van dit boek Mu’awiya, de gouverneur van Syrië die vele veroveringen coördineerde en in 660 Kalief of algemeen wereldwijd heerser over de moslims werd. De eerste moslim in die stad waar nog steeds het Grieks de ambtenarentaal bleef. Een soort Aboutalib dus als verstandig en seculier bestuurder in de onderling sterk verdeelde christelijke gemeenschappen van Syrië. Niets in dit boek over de wilde en vaak slecht onderbouwde theorieën over de ‘omstreden bronnen van de islam’, heel weinig ook over de religieuze boodschap. Het perspectief is vooral dat van de verliezers, die

zich rond Rome en Karel de Grote gingen hergroeperen in noordelijker Europa. – Karel Steenbrink

David Thomas & John Chesworth (eds), ***Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History***. Volume 6. Western Europe (1500-1600), Leiden: Brill, 2014, 890 blz. € 249.00

Dit is al weer het zesde deel van de indrukwekkende serie die in 2009 begonnen is. De Middeleeuwen zijn nu echt voorbij en daarmee ook de moslim dominantie. In 1529 stonden de moslims nog voor Wenen, maar in 1571 verloren zij de slag van Lepanto en zo definitief de hegemonie over de Middellandse Zee. Portugezen en Spanjaarden begonnen in die 16e eeuw met hun koloniale imperium. Belangrijke figuur in dit boek is bijvoorbeeld Alfonso de Albuquerque, de Portugese strateeg en veldheer, die in 1513 geen succes had bij zijn poging om Aden te veroveren en van daaruit door te stoten naar Mekka om de reconquista te voltooien.

Over dit plan schreef Douwe Rinkes een stelling bij zijn proefschrift over Indonesische mystiek, verdedigd in 1909 in Leiden bij Snouck Hurgronje: "Voor de blijvende wereldhegemonie van het Kaukasische ras is het te betreuren dat Alfonso d'Alboquerque zijn plan om Mekka te veroveren, niet heeft kunnen uitvoeren." Veel Spanjaarden en vooral Portugezen dus in dit deel, terwijl de moslims pas in het volgende deel over de 16e eeuw worden besproken. Maar ook Erasmus over de Turkenkrijg, en Michael Servet, door Calvijn op de brandstapel gezet omdat hij met de moslims de triniteit ontkende. Maar er is ook een avontuurlijke Belg uit Diest als Nicolaes Cleynaerts, die in 1530 het Spaanse Salamanca kwam als docent Hebreeuws en Arabisch. Via een positie in Portugal kwam hij in het Marokkaanse Fez voor verbetering van zijn Arabisch en het verzamelen van handschriften. De Italiaan Machiavelli wijdde twee van de hoofdstukken in Il Principe (over de verschillende types van vorsten) aan moslims.

Uit Engeland wordt onder meer besproken Christopher Marlowe, geboren in 1564, hetzelfde jaar als William Shakespeare (die komt aan bod in een later deel omdat hij in de 17e eeuw stierf). Marlowe schreef een groot toneelstuk over Timur Lenk, de legendarische Mongoolse krijgsheer. Een bonte verzameling dus ook in dit deel. Allerlei contacten en opvattingen komen naar voren tussen christenen en moslims: angst, nieuwsgierigheid, waardering en bewondering, naast afkeer. Vanwege de stevige prijs zal het voor velen alleen via bibliotheken toe-

gankelijk zijn, maar ook via de internetsite van de universiteitsbibliotheken.
- Karel Steenbrink

Eilanden in een zee van ongeloof: het activistische verzet van moslims in Nederland, België en Duitsland. Auteurs: Martijn de Koning, Ineke Roex, Carmen Becker, Pim Aarns

Onderzoekers van de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit van Amsterdam hebben in 2012 en 2013 onderzoek gedaan naar de aard van het islamitische activisme in België, Nederland en Duitsland. Het gaat hier om de activisten van Sharia4Belgium, Sharia4Holland, Team Free Saddik / Behind Bars, Straat Dawah, Tauhid Germany (voorheen Millatu Ibrahim), Die Wahre Religion en het Pierre Vogel-netwerk. In het rapport Eilanden in een zee van ongeloof – Het verzet van de activistische daʿwa in België, Nederland en Duitsland, laten de onderzoekers zien hoe netwerken zich verzetten tegen wat zij zien als de onderdrukking, onderwerping en vernedering door de ongelovigen. In plaats daarvan kiezen ze voor een alternatief waarin hun ideaalvisie op de islam en de samenleving centraal staat. De onderzoekers analyseren zo hoe de daʿwa-activisten de regulering en beeldvorming van moslims bij overheid en media ontregelen.

Een nieuwe generatie activisten?
De onderzoekers benadrukken dat ze tijdens hun veldwerk niet mogelijke processen van radicalisering hebben onderzocht of motieven van mensen om naar Syrië te vertrekken, maar de ontwikkeling van activisme en hoe die ontwikkeling is ingebed in de samenleving. Hoewel de activisten zijn weggezet als radicalen en ‘gekkies’, snijden ze ook thema’s aan die breder leven in de samenleving zoals de ontevredenheid over de politiek en onvrede over Westerse militaire interventies. Daarbij speelt mee dat moslims geen kleine minderheid meer zijn en dat jonge moslims hun eigen stem laten horen, daar waar zij oudere generaties juist een zwijgende en onderdanige houding verwijten. Zo stelt een Duitse activist naar aanleiding van rellen in de stad Bonn in 2012 toen de lokale rechtspopulistische partij Pro NRW de befaamde spotprenten van de profeet Mohammed tijdens een demonstratie toonde:

‘Ik dacht, wij zijn met zoveel moslims. En de meerderheid zegt dat wij rustig moeten blijven. […] Maar als wij met zovelen zijn en dat negeren, dan vind ik dat zelf eerlijk gezegd een beetje triest. Wij leren […] dat wij meer van hem [de profeet] dienen te houden dan van onze vaders en van onszelf en van onze zoons.

[…] Als iemand je moeder beledigt, dan ga je ook meteen op hem los en sla je hem, of je beledigt terug. En dan ben ik wel blij dat er een kleine groep bestaat die dan opstaat en zegt: "Jullie beledigen onze profeet niet."'

De houding van de activisten kan goed samengevat worden door te stellen dat ze met de vuist op tafel slaan om te zeggen 'Wij pikken niet alles meer', 'We laten niet over ons heenlopen' en 'Laat ons met rust'. Maar dat doen ze vervolgens op zo een manier dat ze daardoor juist meer kritiek krijgen en meer aandacht; iets dat ze voor een deel ook willen om hun boodschap te verspreiden maar dat ook leidt tot de val van deze netwerken. Tegelijkertijd blijven hun acties met daarmee gepaard gaande retoriek en symboliek het overheidsbeleid ontregelen.

Daʿwa-activisme

Het rapport richt zich op netwerken in België, Nederland en Duitsland die zich bezighouden met daʿwa-activisme. Het gaat hierbij om netwerken van vrienden, familieleden, kennissen en gelijkgestemden die hun islamitische missie (daʿwa) op confronterende wijze uitdragen in de publieke ruimte. De netwerken van Sharia4Belgium, Sharia4Holland, Team Free Saddik / Behind Bars, Straat Dawah, Tauhid Germany / Millatu Ibrahim, Die Wahre Religion en het Pierre Vogel-netwerk ontregelen op deze manier de wijze waarop de overheden in België, Nederland en Duitsland moslims onderdeel maken van het integratie- en antiradicaliseringsbeleid. In hun studie van de zogeheten daʿwa-netwerken, hanteren de onderzoekers niet het gebruikelijke radicaliseringsperspectief waarbij de focus vooral ligt op het politieke gedachtegoed en eventueel geweld. Zij hebben gekozen voor een analyse van het activisme dat tot stand komt in een voortdurende wisselwerking tussen de netwerken, de media en de overheid. Het gaat de activisten daarbij niet alleen om het verzet tegen de heersende orde (democratie, et cetera), maar ook om het creëren van eigen ruimtes waar zij gevrijwaard zijn van inbreuk op hun privésfeer door een vijandelijke omgeving. Of zoals één van de activisten in het onderzoek het formuleerde: "een eiland in een zee van ongeloof".

De onderzoekers hebben niet alleen gekeken naar de bekende video's van de activisten, maar hebben geprobeerd om zoveel mogelijk op te trekken met activisten, bijvoorbeeld tijdens demonstraties en vrijetijdsactiviteiten zoals voetbal. Alleen dan wordt duidelijk in welk dynamisch veld de activisten zich bevinden en hoe uit die wisselwerking sterke identiteiten kunnen ontstaan. Deze aanpak stuit ook op grenzen, zo maken de onderzoekers duidelijk.

België

Sharia4Belgium was vanaf de oprichting primair gericht op het genereren van media-aandacht door bewust te provoceren. Met deze provocaties wilde Sharia4Belgium de democratie en 'westerse' normen en waarden ontmaskeren als hypocriet en vijandig aan islam. Daartegenover zetten de activisten de islam als ideale alternatieve levenswijze. Tijdens de verstoringen, provocaties en beledigingen in hun publieke daʿwa-acties demonstreerden de activisten hun opvatting dat ze 'hard zijn voor de ongelovigen'. Hun acties creëerden een situatie waarbij een reactie van het publiek kon worden verwacht omdat hun acties als provocerend en grensoverschrijdend werden gezien door overheid en media. In deze reacties zag Sharia4Belgium zijn opvattingen bevestigd dat er met een dubbele maat werd gemeten en dat democratie hypocriet was. Niet alleen de reacties uit de media en de politiek sterkten de activisten in hun opvattingen. Ook het optreden van politie en justitie werd door de activisten als bewijs gezien dat ze als moslims op de goede weg zaten.

Nederland

In Nederland is de activistische daʿwa grotendeels in de luwte opgekomen tegen de achtergrond van islamofobe trends in beleid en debat, scheuring binnen moskeenetwerken, een nadruk op culturele integratie en het bestrijden van radicalisme onder moslims. De acties van Team Free Saddik / Behind Bars ontstonden nadat enkele jonge moslims uit Den Haag werden gearresteerd tijdens pogingen om naar Somalië en Azerbeidzjan te reizen en nadat twee moslims uit Den Haag in Pakistan werden opgepakt en gemarteld.

De solidariteitsdemonstraties genereerden nooit veel publiciteit; pas toen in Nederland Sharia4Holland opkwam ontstond er meer belangstelling. Het verzet van zowel Behind Bars als Sharia4Holland was gericht op het scheppen van spektakel, maar Sharia4Holland zocht veel meer de confrontatie. Het voorbeeld van Sharia4Belgium inspireerde wel de oprichting van Straat Dawah, maar ook dat netwerk zocht veel minder de confrontatie. In alle netwerken stond centraal dat men de democratie verwerpt omdat deze tegen islam is en omdat democratie leidt tot onrechtvaardigheid voor moslims en onderdeel zou zijn van de westerse strijd tegen islam. Die strijd, zowel door middel van het woord als met geweld, zou een ontoelaatbare inbreuk zijn op de privésfeer van mensen. De activisten verwierpen de bestaande regulering van moslims zoals die in beleid en media plaatsvindt en

opteerden voor een plek waar ze onder elkaar konden zijn en hun islam konden praktiseren zoals ze zelf wilden.

Duitsland

In Nederland is er duidelijk sprake van verschillen tussen het verzet van van Behind Bars en Straat Dawah enerzijds en Sharia4Holland anderzijds. Ook in Duitsland kunnen we verschillende vormen van verzet zien die vooral afhangen van verschillen in praktijken omtrent het omgaan met niet-moslims en met ongeloof. De onderlinge verdeeldheid vloeit onder meer daar uit voort, maar er is ook solidariteit in tijden van externe druk en repressie. Net als in de andere netwerken spelen social media ook in Duitse netwerken een grote rol en staan aan de basis van een nieuwe vorm van activisme: connective action. Deze zijn zeer laagdrempelig en zorgen ervoor dat activisten gemakkelijk hun eigen invulling aan slogans en symbolen kunnen geven.

M. de Koning, I. Roex, C. Becker en P. Aarns, 2014, Eilanden in een zee van ongeloof – Het verzet van de activistische daʿwa in België, Nederland en Duitsland. Nijmegen / Amsterdam: Radboud Universiteit Nijmegen / Universiteit van Amsterdam, IMES Report Series.

N.B. Het hele rapport is te downloaden op

http://imes.uva.nl/news/news/news/content/folder/2014/12/new-imes-report-on-islamic-dawa-networks-in-belgium-the-netherlands-and-germany.html